

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Родина А. Бандери в українському національному русі
(1920–1950-ті рр.)**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія)

Слободян Марія-Наталія Петрівна

Керівник:

Кобута С.Й.

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Савчук Б.Р.

кандидат історичних наук

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ.....	7
РОЗДІЛ 2. РОДИНА АНДРІЯ БАНДЕРИ У НАЦІОНАЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ.....	17
РОЗДІЛ 3. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ.....	30
РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ РІДНИХ СТЕПАНА БАНДЕРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ.....	45
РОЗДІЛ 5. БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	59
РОЗДІЛ 6. МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕДСТАВНИКІВ РОДИНИ А. БАНДЕРИ.....	67
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена вихованням переконань керівника українського націоналістичного руху Степана Бандери, які формувалися в національно свідомій та віруючій родині, тому досліджувана робота покликана відобразити її участь в українському національно-визвольному русі. Переплітання родинних та організаційних зв'язків у рамках радикальної Організації Українських націоналістів дає приклад згуртованості всім сучасним українцям як єдиної консолідованої спільноти.

Вказана тема дає широке поле для проведення виховної роботи. Вона зумовлює формування в молоді як особистісних якостей, так і державницьких та патріотичних ідей. Завдяки рідним Провідника ОУН можливе виховання національно свідомого покоління, готового до державотворення України. Таким чином родина С. Бандери на сучасному етапі стала символом українського національного відродження на сучасному етапі, що повинно зумовити об'єднання українського суспільства навколо національних міфів.

Об'єкт дослідження – родина Степана Бандери (Андрій Бандера та його сім'я, дружина Провідника ОУН Ярослава Опарівська).

Предмет дослідження – участь родини Степана Бандери в українському національному русі в 1920–1950-х рр.

Мета дослідження – проаналізувати участь родини С. Бандери в українському національному русі в 1920–1950-х рр. За допомогою мети можна сформулювати такі завдання дослідження:

- відобразити стан наукової розробки теми;
- з'ясувати місце родини Андрія Бандери в національних змаганнях;
- проаналізувати громадсько-політичну діяльність Степана Бандери;
- відобразити участь рідних Степана Бандери в українському визвольному русі;
- проаналізувати біографічний метод на уроках історії;
- відобразити методику реалізації біографічного методу на прикладі представників родини А. Бандери.

Методологічна основа. У досліджуваній роботі використані наступні загальнонаукові методи:

- аналіз – при відображенні громадської діяльності Андрія Бандери;
- синтез – при аналізі громадсько-політичної діяльності Степана Бандери;
- індукції – при з'ясуванні обставин життя родини о. Андрія в міжвоєнний період;
- дедукції – при відображенні форм участі дружини Ярослави з Опарівських Бандери в українському національному русі.

У роботі застосовані також такі спеціальнонаукові (історичні) методи:

- просопографічний – при відображенні біографій по вказаній темі;
- пошуково-евристичний – при пошуку і зібранні джерел;
- компаративний – при порівнянні відображення вказаної теми в різних типах джерел.

У досліджуваній роботі дотримані принципи об'єктивності та історизму.

Стан наукової розробки дослідження. У радянський період не було написано жодної праці на вказану тему з огляду на заборону дослідження українського національного руху. Саме тому певні досягнення дослідження вказаної проблеми акумульовані в діаспорній історіографії. Її представники (П. Мірчук [24], М. Посівнич [26] та ін.) відобразили долю родини С. Бандери лише побіжно, при цьому його діяльність ідеалізується з огляду на особистісні якості громадського діяча та його політичну далекоглядність. На сучасному етапі в українській історіографії найбільш фундаментальними для досліджуваної теми є праці П. Арсенича [17; 18; 30], Т. Федоріва [19; 50; 54; 55], Р. Пастуха [49] та ін. Певні аспекти дослідження родини С. Бандери, цікаві науковою новизною, відображені в ряді публікацій. Зокрема, в дослідженні В. Ковальчука [41] з'ясовано обставини загибелі Богдана Бандери. У ряді інших досліджень акцентується увага на постаті о. Андрія та відображається типовість радянських репресій щодо рідних С. Бандери.

Джерела. Існують наступні складові джерельної бази досліджуваної роботи. По-перше, це архівні документи радянського походження з Галузевого державного архіву Служби безпеки України [3; 4; 5], в яких присутні факти взаємодії між братами й сестрами в рамках членства в ОУН, відсутні в інших джерелах. По-друге, це спогади знайомих та рідних Степана Бандери (опублікований збірник документів за редакцією Г. Дем'яна [12], спогади О. Вінтоняка [1; 2], П. Мірчука [8], М. Климишина [6] та ін.), які становлять більшу частину фактів участі родини С. Бандери в українському національному русі в досліджуваний період. По-третє, це збірник газетних статей [11], у якому висвітлюються передумови, обставини та наслідки вбивства Степана Бандери Богданом Сташинським. По-четверте, це опубліковані збірники документів «ОУН в 1941 році» [9] та тритомник «Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки» [13–15], у яких вміщені листи, постанови, протоколи допитів та інші документи КДБ, де присутня достовірна інформація про участь родини Бандер в українському національному русі. У цілому групи джерел вдало доповнюють одна одну і мають високий рівень репрезентативності вказаної теми.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1920–1950-і рр. Нижня хронологічна межа – 1918 р. – пояснюється завершенням Першої світової війни та початком міжвоєнного періоду. Верхня хронологічна межа – 1959 р. – зумовлена смертю Степана Бандери.

Географічні межі дослідження – території Галичини й Волині (східні воєводства Другої Речі Посполитої), а також Німеччини.

Наукова новизна зумовлена тим, що вперше на основі документів радянського походження проаналізовані маловідомі факти з життя рідних С. Бандери, уточнено тактичні засоби протистояння діяча польській і німецькій владі та обставини загибелі брата Провідника ОУН Богдана, розвинуто твердження про героїзм родини С. Бандери та необхідність її

героїзації, запропоновано варіанти реалізації біографічного методу на уроках вивчення родини Бандер в школах.

Практичне значення зумовлене тим, що матеріали досліджуваної роботи можуть бути використані в науково-дослідницькій (для підготовки фундаментальних праць з історії українського національно-визвольного руху), навчальній (для підготовки підручників та посібників з історії України), громадській (для організації громадських організацій із програмами на основі ідеології українського націоналізму), державній (для створення ефективної програми здійснення внутрішньої й зовнішньої політики України в умовах російсько-української війни) роботах. Практична цінність визначається також доцільністю використання результатів дослідження у розробці програмних завдань, спрямованих на формування українського консолідованого суспільства.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи становить 112 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ

Джерельну базу теми можна поділити на три складові: 1) електронні архівні дані; 2) спогади друзів та знайомих про родину С. Бандери в опублікованих збірниках документів та збірниках статей; 3) газетні статті; 4) матеріали радянських каральних органів у збірниках документів.

До першої групи документів належать копії архівних даних, розміщені в електронному архіві українського національного руху. Їх оригінали зберігаються в справі 372 фонду 13 Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Цими документами є протоколи допитів старшої сестри С. Бандери Марти-Марії радянськими каральними органами, у яких вона підтверджує зв'язки із братами в рамках членства в ОУН. Незважаючи на методи тиску КДБ, інформація вважається достовірною й доповнює матеріали спогадів про участь братів і сестер С. Бандери в українському націоналістичному русі [3, арк. 204–205; 4, арк. 250–251; 5, арк. 245–247].

До другої групи джерел належать спогади друзів та знайомих С. Бандери та його рідних. Низку вказаного типу джерел опублікував Г. Дем'ян. На думку автора збірника документів, без вказаного типу джерел навіть за наявності джерельної бази радянських каральних органів неможливо обійтися без думки осіб-учасників націоналістичного підпілля, оскільки біографи визначних особистостей завжди використовують спогади близьких людей [12, с. 70].

Спогади рідних та знайомих С. Бандери, опубліковані у збірнику документів за редакцією Г. Дем'яна, ідеалізують Провідника ОУН, характеризуючи його як віруючу людину, вірну ідеології націоналізму. Чимало уваги приділяється інтелектуальній, спортивній та моральній

підготовці діяча до національно-визвольних змагань. Відображено чимало епізодів життя С. Бандери, які, на думку його вірних та знайомих, варті захоплення ним як особистістю в цілому та лідерськими якостями діяча ОУН зокрема [12, с. 220].

У вказаному збірнику матеріалів певну увагу звернено на постать Андрія Бандери, батька Провідника ОУН. Як вважають друзі та знайомі С. Бандери, о. Андрій був хорошим священником, який дотримувався українських традицій проведення богослужінь. Саме він, як впливає зі спогадів, був одним із факторів формування національної свідомості Провідника ОУН, оскільки він сам став прикладом патріотичної людини для свого сина [12, с. 250].

Збірник матеріалів також містить спогади про сестер С. Бандери – Оксану, Марту-Марію та Володимиру. У них найбільше відображений їх період життя під час арешту радянською владою та проживання в Сибірі. У спогадах акцент здійснено на намаганні використання сестер С. Бандери радянськими каральними органами з метою придушення українського націоналістичного підпілля в 1950-х рр., умовах їх проживання за межами УРСР та тривалості процесу реабілітації в період перебудови та незалежності України. Зі спогадів Оксани Бандери робимо висновок про її прихильність до ідеології націоналізму [12, с. 310].

Певну наукову цінність мають спогади діяча ОУН О. Вінтоняка про загибель брата С. Бандери Василя в німецькому концтаборі Аушвіц. Детальний опис його зовнішності свідчить про те, що автор джерела мав особисту симпатію до нього. У документі коротко описані умови ув'язнення та тортури, яким був підданий націоналістичний діяч. Відзначено, що Василю Бандері намагалися пригадати справу Броніслава Перацького, міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої, якого вбили оунівці за наказом С. Бандери. Незважаючи на те, що спогади написані впродовж тривалого періоду О. Вінтоняка після ув'язнення в німецькому концтаборі Аушвіц, вони

не втрачають наукової цінності, оскільки враження від перебування там залишилися в автора спогадів надовго [1, с. 305; 2, с. 7].

Доля Василя Бандери, який загинув у німецькому концтаборі Аушвіц, описана також у спогадах П. Мірчука. Тут детально згадуються тортури та засуджується їх жорстокість. Відзначається ініціативність польської табірної адміністрації щодо їх проведення для свідомого знищення представників українського національного руху [8, с. 120].

Варто відзначити також вагоме значення спогадів одного з діячів ОУН М. Климишина про загибель у німецькому концтаборі Аушвіц Олександра Бандери. На думку колишнього в'язня, її обставиною було те, що він був братом С. Бандери, діяльність якого шкодила репутації влади у Другій Речі Посполитій та загрожувала внутрішньополітичному порядку в країні. Наукова цінність джерела вагома з тієї причини, що й попередні спогади [6, с. 112].

У роботі використані також спогади члена ОУН В. Яцишина про С. Бандеру та його родину. Маючи особисту симпатію до Провідника ОУН, вважав його відмінним лідером та «сильним націоналістом», оскільки був відданий націоналістичним переконанням. У документі згадується також загибель Олександра та Василя Бандер у нацистському концтаборі. Дещо акцентується увага на особистих та підпільних зв'язках Богдана Бандери в ОУН, згадана версія його загибелі на Херсонщині [16, с. 1262–1264].

Важливими для досліджуваної роботи є спогади В. Кука, члена ОУН та командира УПА про родину дружини С. Бандери Ярослави з Опарівських. У документі висвітлюється життя її батьків (священника УГКЦ Василя та його дружини Юлії), дитинство Ярослави, її гімназійні та студентські роки, участь в ОУН, сімейне життя з С. Бандерою, загибель Левка Опарівського, також члена організації. Спогади В. Кука є безпосередніми лише частково, оскільки він при викладі матеріалу з життя Ярослави Опарівської посилається на декількох мемуаристів, зазначених у джерелі. Це не применшує його

значення, оскільки наразі це єдиний цілісний документ, який відображає біографію дружини С. Бандери майже повністю [7, с. 1235].

До третьої групи документів належать газетні статті, які висвітлюють обставини вбивства С. Бандери. Матеріали стосуються його життя, Львівського процесу над ним, заходи радянських каральних органів із пошуку та фізичної ліквідації діяча українського націоналістичного підпілля, реакції української та іноземної преси на його вбивство. Також у збірнику документів опубліковані тексти похоронних промов, викриття Богдана Сташинського та процесу над ним у Карлсруге. Матеріали до збірника збирав професор Петро Гой від 15 жовтня 1957 р. до 1967 р. Оформлення коштувало 60 тис. доларів [11, с. 8–10].

До четвертої групи документів належать матеріали радянських каральних органів у збірниках документів. Це листи, повідомлення, протоколи допитів та інші документи, які доповнюють спогади. Завдяки документам радянського походження можемо робити висновки про роботу каральних органів щодо ОУН напередодні радянсько-німецької війни. Із цього ракурсу відома постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про боротьбу з ОУН у західних областях УРСР 14 травня 1941 р., у якій відображена вказівка збільшення інтенсивності дій НКВС щодо ліквідації українського націоналістичного підпілля [9, с. 53].

Документи радянського походження дещо доповнюють інформацію В. Кука про життя Ярослави Бандери з Опарівських. Зокрема, у протоколі допиту Теодора Давидюка 13 червня 1945 р. зазначається, що через неї С. Бандера отримував відомості про життя сестри Володимири [10, с. 326]. З інших джерел, зокрема, протоколу допиту обвинуваченого Василя Дячука-Чижевського щодо керівного складу ОУН(Б) 24–25 травня 1946 р., довідки МДБ УРСР на дружину С. Бандери Ярославу Опарівську 12 листопада 1950 р. та листа начальника 2-го відділу управління 2-Н МДБ УРСР підполковника Петрушевича до начальника 2-го відділу УМДБ УРСР по Кіровоградській області підполковника Фесенка 29 серпня 1951 р.,

дізнаємося про роль дружини керівника ОУН в організації [13, с. 445; 14, с. 438; 15, с. 130].

Із документів каральних органів СРСР можна довідатися про умови проживання сестер С. Бандери на засланні. Зокрема, завдяки вказівці заступника начальника 2-го Головного управління МДБ СРСР генерал-лейтенанта держбезпеки Єдунова заступнику міністра держбезпеки УРСР генерал-майору Дроздову 7 лютого 1949 р. маємо реєстрацію осіб, які матеріально підтримували засланих до Сибіру Оксани й Марти-Марії Бандер [14, с. 101]. Спецповідомлення УКДБ при Раді Міністрів СРСР по Красноярському краю 28 січня 1958 р. свідчить про стеження радянськими каральними органами за діями та листуванням сестер С. Бандери на засланні [15, с. 591].

Отже, джерела із досліджуваної теми мають високий рівень наукової цінності через їх достовірність та інформативність. Завдяки документам дізнаємося не лише про діяльність рідних С. Бандери в ОУН, а й жорсткі репресивні методи каральних органів СРСР, які були типовими в радянський період щодо представників українського національного руху. Як бачимо, шляхом використання джерельної бази для дослідження участі родини С. Бандери в українському національному русі 1920–1950-х рр. є змога об'єктивно висвітлювати факти через опрацювання вже опублікованих документів та введення в науковий обіг відносно недавно розсекречених даних.

Існує багато праць, у яких проаналізовано участь родини С. Бандери в українському національному русі 1920–1950-х рр. Першими дослідженнями біографії С. Бандери є праці діаспорних істориків. Серед них на увагу заслуговує монографія П. Мірчука, в якій всебічно проаналізована громадсько-політична діяльність Провідника ОУН та функціонування українського націоналістичного підпілля в цілому. Зокрема, у праці згаданого автора відображена організаційна мережа, військовий і пропагандистський аспекти дій організації в Галичині. На думку П. Мірчука, діяльність С.

Бандери мала значний вплив навіть у період його засудження до довічного ув'язнення, оскільки мала значний резонанс у польській пресі. Автор констатує, що діяльність Провідника ОУН мала антирадянське, антипольське та антинімецьке спрямування, оскільки його завданням було здобуття незалежності України. П. Мірчук наголошував, що ОУН(Б) при досягненні вказаної мети покладалася лише на власні сили та засуджувала політичну недалекоглядність мельниківців. У цілому автор констатував правильність політичного курсу С. Бандери та його організаційних рішень [24, с. 62–65].

Однією з сучасних праць діаспорних істориків є дослідження М. Посівнича. У ньому детальніше проаналізована біографія С. Бандери. У праці констатований факт підготовки діяча ОУН до національно-визвольної боротьби з дитинства. Відзначена його громадська активність у студентський період. У праці М. Посівнича констатовано факт реформування терористичних методів антипольської боротьби ОУН. Як і П. Мірчук, згаданий автор приділяє увагу резонансу справи С. Бандери у польській пресі. Більш детально М. Посівнич відображає період ув'язнення організатора українського націоналістичного підпілля у польських тюрмах. У дусі діаспорної історіографії автор доводить правильність політичного курсу ОУН(Б) в рамках розколу організації. На думку М. Посівнича, С. Бандера навіть за кордоном становив небезпеку для радянської влади, оскільки його перебування в Німеччині ставило за завдання поширювати правдиву інформацію про становище населення в УРСР на Заході. Згаданий автор частково відображає долю родини Провідника ОУН, зокрема, його батька, братів, дружини та дітей, однак їх біографії подаються в форматі невеликої довідки. Саме М. Посівнич відзначив, що С. Бандера виправдав походження свого прізвища, що означає «прапор», оскільки він став лідером і символом українського націоналістичного руху [26, с. 70–72].

Діяльність С. Бандери в ОУН побіжно відображена у працях сучасних українських науковців А.В. Кентія та С.В. Кульчицького. У згаданих дослідженнях більша увага приділяється діяльності українського

націоналістичного підпілля 1930–1950-х рр. на території УРСР у цілому, які проводили терористичні методи боротьби. Тут найважливішим досягненням українського національного руху констатується Акт проголошення Української держави 30 червня 1941 р. Також відзначено, що представники українського націоналістичного підпілля намагалися сприяти звільненню С. Бандери із німецького концтабору. У цілому згадані дослідження вирішують найбільш дискусійні питання з історії ОУН та УПА [21, с. 16; 22, с. 34; 23, с. 39; 25, с. 55].

Варто також відзначити наукову цінність дослідження Г. Гордасевич. Авторка монографічного видання, що базується на спогадах членів ОУН, вважає С. Бандеру символом українського національного руху через його вагомую роль в українському національному відродженні – збройному протистоянні польському, радянському та гітлерівському режимам. У виданні вміщено ряд документів, які відображають практичне втілення завдань націоналістичного підпілля [20, с. 390].

Як політичне, так і особисте життя С. Бандери проаналізоване у дослідженні І. Коляди та С. Борчука. Тут відображено становлення особистості Провідника ОУН, відносини із жінками до шлюбу та його сімейне життя. У дослідженні з'ясовано всебічність постаті С. Бандери, оскільки, окрім певних успіхів у діяльності ОУН, він також був зразковим сім'янином. Важливу роль у цьому, як вважають дослідники, відіграла підтримка дружини Ярослави Бандери з Опарівських [42, с. 34–36].

Більш детально діяльність родини С. Бандери в українському національно-визвольному русі 1920–1950-х рр. аналізується в окремих інших сучасних дослідженнях. Найбільш фундаментальні наукові праці на досліджувану тему написав П. Арсенич. Дослідник коротко проаналізував біографію С. Бандери, відобразив найбільш цікаві й маловідомі факти його життя. У працях П. Арсенича відображена історія родоvodu Провідника ОУН по батьківській та материнській лініях, з'ясовані життєві обставини його дітей, внуків та правнуків. У цілому історик у контексті участі родини С.

Бандери в українському національному русі 1920–1950-х рр. відзначив, що більшість її членів поділяла радикальні націоналістичні переконання [17, с. 130; 18, с. 73; 30, с. 28].

Ще одним сучасним дослідником родини С. Бандери є Т. Федорів. У своїх працях він проаналізував участь родичів Провідника ОУН в українському національному русі. Значну увагу автор приділив аналізу діяльності батька С. Бандери о. Андрія. На основі спогадів про нього науковець зробив висновки про те, що він, хоч був прихильником націоналістичних поглядів, намагався діяти більш поміркованими методами для піднесення українського національного руху [55, с. 1180]. Досліджуючи обставини перебування братів С. Бандери Василя та Олександра в умовах ув'язнення в німецькому концтаборі Аушвіц, автор з'ясував причини їх знищення польською табірною адміністрацією та констатував ідейність постатей братів Провідника ОУН [54, с. 22–23]. У цілому Т. Федорів констатував героїзм рідних організатора українського націоналістичного підпілля в протистоянні нацистському й радянському тоталітарним режимам [19, с. 56; 50, с. 10].

Варто відзначити фаховість дослідження Р. Пастуха про родину С. Бандери. Основним вектором його праці є аналіз діяльності батька, братів і сестер Провідника ОУН та їх активності в рамках мережі організації та її підтримки. Р. Пастух самого С. Бандеру вважає найбільш ключовою постаттю в українському національному русі досліджуваного періоду, однак констатує, що саме оточення батька о. Андрія здійснило вагомий вплив на особистість Провідника ОУН та інших його дітей [49, с. 108–110].

Нові дані про діяльність брата С. Бандери Богдана проаналізовані в дослідженні В. Ковальчука. На основі архівних документів Галузевого архіву Служби безпеки України автор з'ясував цікаві факти участі члена ОУН у похідних групах у Херсонській області. В. Ковальчук зробив висновки про те, що Б. Бандера був одним із найбільш активних організаторів

націоналістичного підпілля на вказаній території. Автор відстоює версію загибелі брата С. Бандери саме у Херсонській області [41, с. 104–105].

Стосунок родини С. Бандери до ОУН та її походження проаналізовані у дослідженні Р. Дзюбана. На основі метричних книг констатований факт походження Провідника ОУН зі Стрия, який став важливим осередком життя його рідних у досліджуваний період. Найбільшу увагу дослідник звернув на умови виховання та громадську діяльність батька С. Бандери о. Андрія, який мав підтримку значної кількості людей Калуського повіту завдяки хорошему виконанню обов'язків священника. У цілому його активність оцінюється як така, що сприяла збереженню культурно-просвітницьких традицій у Галичині [37, с. 1170–1172]. Із вказаного ракурсу відоме також дослідження П. Антоненка, спрямоване на з'ясування значення родини Бандер у розвитку товариства «Просвіта» [52, с. 5].

Відома також публікація С. Лесіва, де коротко проаналізований життєвий шлях о. Андрія Бандери та вміщений документ під назвою «Мої особисті зізнання», написаний священником в ув'язненні. У джерелі висвітлюється біографія батька С. Бандери. Тут також міститься інформація про його сім'ю, суспільно-політичні процеси в Галичині, ставлення до них та політичні переконання рідних о. Андрія. Варто відзначити достовірність документа з огляду на те, що Андрій Бандера був священнослужителем, і це було однією із причин, яка не дозволяла йому фальсифікувати факти власного життя [44, с. 6–8].

Значення родини Бандер в українському національному русі досліджуваного періоду також відображене в публікаціях С. Липовецького, Н. Мизак, Б. Яневича та ін. Тут відображено згубність радянських та гітлерівських репресій щодо представників українського націоналістичного підпілля. Як бачимо, автори констатують сталінські та гітлерівські методи щодо запобігання активності братів та сестер С. Бандери як типові репресивні засоби в 1930–1950-і рр. [45, с. 6; 46, с. 15; 51, с. 8–11].

Існують також загальні видання з дослідження С. Бандери та його родини, які можна поділити на три різновиди. До першого відносяться енциклопедичні видання, у яких коротко проаналізовані основні факти життя рідних Провідника ОУН [57, с. 190–191; 59, с. 130]. Другий тип загальних видань – брошури, в яких відображені автобіографічні спогади С. Бандери, де зафіксовані дані щодо розвитку особистості Провідника ОУН як українського націоналіста та його діяльність як організатора націоналістичного підпілля [64, с. 8–9]. До третього різновиду загальних видань належать бібліографічні покажчики, де присутня наукова література про С. Бандеру та його рідних, необхідна для аналізу досліджуваного періоду [58, с. 10; 63, с. 11].

Отже, аналізуючи історіографію питання, бачимо, що історики прийшли до наступних висновків. По-перше, С. Бандера завдяки своїй діяльності став символом українського національного руху й заслуговує на присвоєння звання Героя України. По-друге, саме Провідник ОУН був прихильником надії на власні сили в антипольському, антинімецькому та антирадянському протистоянні. По-третє, незважаючи на те, що лише більша частина родини С. Бандери в досліджуваний період була прихильником радикальних методів боротьби за незалежність України, рідні організатора українського націоналістичного підпілля були консолідовані у своїх поглядах і проявили героїзм у боротьбі за національне визволення.

Отже, матеріал із вказаної теми містить достовірну та науково цінну інформацію. Джерела про участь родини Бандер у національному русі 1920–1950-х рр., поділяються на різні типи відносно походження, які якісно доповнюють один одного. Відображаючи події українських визвольних змагань у цілому та участі рідних С. Бандери в них зокрема, відзначаємо присутність позитивного ставлення до цього аспекту авторів спогадів та прагнення радянського тоталітарного режиму ліквідувати здобутки визвольної боротьби. Констатується також факт впливу репресивних методів

сталінської та гітлерівської тоталітарних систем на дискредитацію українського національного руху.

В історіографії дослідження значення родини Бандери в українському національному русі бачимо ідеалізацію цих постатей, оскільки вони здійснили вагомий внесок у збереження українства. Думки науковців сходяться в тезі щодо консолідації рідних Провідника ОУН навколо ідей націоналізму, що базуються на стратегії боротьби за незалежність України. Дослідники також констатують факт жорсткості і підступності репресивних дій гітлерівської та радянської влади як перешкоди перебігу українського національного руху.

РОЗДІЛ 2. РОДИНА АНДРІЯ БАНДЕРИ У НАЦІОНАЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ

Андрій Бандера був одним із організаторів державотворчого, політичного, просвітницького й кооперативного рухів у рамках українського національного відродження.

Бандера Андрій Михайлович (1882–1941) – греко-католицький священник, культурно-громадський і політичний діяч, батько Степана Бандери (Див. Додаток А). Перед смертю написав «Мої особисті зізнання» (кримінальна справа №61112) – сповідь про себе, свою родину і суспільно-політичне життя у східних воєводствах Другої Речі Посполитої в першій половині ХХ ст. [18, с. 5].

Народився 11 (у деяких документах 12) грудня 1882 р. у сім'ї міщан-рільників Михайла Бандери і Розалії-Єфрозини з дому Білецьких. Походив зі Стрия [37, с. 1162]. Його охрестив 13 грудня о. Адам Каленюк. Кумами на хрестинах були Микола Сольман та Марія, дружина Івана Улицького. Мешкали вони в Стрию на ділянці, яку називали Ланами, володіли там полем і займалися рільництвом. У сім'ї було четверо дітей – два сини і дві дочки: Андрій, Климентина, Софія, Осип. Для них побожність і патріотизм були основою виховання [18, с. 8].

Закінчивши 1902 р. польську гімназію в Стрию, А. Бандера продовжив навчання на богословському факультеті Львівського університету. Вивчаючи теологічні дисципліни, водночас відвідував на філософському факультеті лекції старослов'янської мови й української літератури, а в духовній семінарії – викладів з різних галузей сільського господарства та кооперації [55, с. 1178–1179]. Писав статті до журналу «Молода Україна». Вступив до Національно-Демократичної Партії. Після закінчення богословських студій одружився із Мирославою Глодзінською (1906 р.), донькою о. Володимира Глодзінського й Катерин из роду Кушликів. Його призначено помічником пароха в Бережницю Шляхетську (тепер с. Бережниця Калуського району) та Угринів Старий (так до 1940-х рр. називали с. Старий Угринів). Після смерті

тестя в 1913 р. Андрій Бандера зайняв його посаг. Сім'я Бандерів мешкала в резиденції, збудованій у 1890-х рр. (за даними шематизму за 1914 р., священникові належало 36 моргів орного поля, майже три морги городу, 20 моргів сінокосів, понад вісім моргів пасовища). Селяни толокою допомагали священникові обробляти поле [19, с. 38].

Отець Андрій, маючи добре утримання тестя о. Володимира Глодзінського, зумів зібрати фахову бібліотеку богословської, історичної, економічної та класичної літератури, придбав видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка, «Видавничої спілки», «Літературного вісника», передплачував періодику «Сільського господаря», газету «Діло». З численної бібліотеки більшість книг пропало в період Першої світової та українсько-польської війни. У домі о. А. Бандери часто збиралися активні учасники українського національного життя Галичини: Павло Глодзінський – один із засновників «Маслосоюзу» і «Сільського господаря»; Іван Куровець (1863–1931) – політичний і громадський діяч, лікар, посол до галицького сейму, міністр здоров'я в уряді ЗУНР, засновник газети «Калуський листок», яка виходила з 1912 р.; Ярослав Веселовський (1881–1917) – політичний і громадський діяч, журналіст, посол до Віденського парламенту, редактор видань «Просвіти», газети «Діло»; Михайло Гаврилко (05.10.1882–1920) – січовий стрілець, митець, культурно-громадський діяч, скульптор, різьбяр, автор погруддя М. Шашкевича та проєкту пам'ятника Т. Шевченку, активний діяч громадського життя періоду ЗУНР, загинув вояком Сірожупанної дивізії; та ін. [18, с. 8; 31, с. 6].

Отець Андрій Бандера займався суспільно-політичною діяльністю, проводив роз'яснювальну роботу серед селян у період виборів до австрійського парламенту та галицького сейму. Активно працював у Калуській філії «Сільського господаря» (голова філії від 1914 р.), відстоював інтереси українських виробників сільськогосподарської продукції, врегульовуючи військові вимоги надмірних поставок товарів між польськими поміщиками та селянами [55, с. 1179]. Налагоджував діяльність молочарень

та кооперативів. Навесні 1917 р., коли в період Першої світової війни горіли хати в селах Калуського повіту, А. Бандера ходив пішки до станиславівського староства (відстань 24 км), щоб добути будівельні матеріали для погорільців [44, с. 6; 51, с. 8].

У 1918 р. А. Бандера став одним із організаторів Листопадового зриву в Калуському повіті, зібравши жителів із сіл Старий Угринів, Бережниця, Новиці та ін. Присутність озброєних людей у Калуші сприяла встановленню в повіті української влади [12, с. 320–322]. 28 жовтня 1918 р. о. Андрій увійшов до складу повітового Народного Комітету, очолюваного Миколою Желехівським. Слідкував за постачанням харчування до міста, зокрема – робітникам фабрик та заводів, щоб не допустити страйку та налагодити вчасне постачання продуктів, запобігати їх продажу за спекулятивними цінами поза межами повіту. Весною 1919 р. А. Бандера отримав повноваження Калуської філії «Сільського господаря» бути її представником у Національній Раді в Станиславові, був одним із організаторів земельної реформи, що передбачала наділення малоземельних селян поміщицькими, церковними та монастирськими землями. У період наступу польських військ, підсилених французькою армією генерала Ю. Галлера, перевіз у травні 1919 р. свою сім'ю та майно до Ягольниці та отримав від секретаріату військових справ завдання бути капеланом у п'ятому полку третьої бригади другого корпусу Української Галицької Армії. Сповідуючи у Вінниці солдатів, хворих на тиф, сам заразився цією хворобою і ледве вижив. Після об'єднання УГА з більшовиками капелани були відправлені до Києва, де о. Андрій разом із кількома іншими священниками проживав у приватній квартирі. Зайнявши Київ у травні 1920 р., поляки почали давати перепустки воякам УГА для виїзду до Галичини [59, с. 17; 51, с. 8].

Влітку 1920 р. він повернувся із Наддніпрянської України до Старого Угринова [56, с. 6; 64, с. 11]. Звідти він привіз синьо-жовтий прапор, який Андрій Бандера переховував у своєму будинку. Одного разу його спіймала польська поліція і заарештувала, але громади сіл Бережниця і Старий Угринів

своїми підписами поручилися за нього, і священник вийшов на волю. Восени 1920 р. він зайняв місце пароха, але мусив цілий рік щосуботи з'являтися до поліції. Як згадують жителі Старого Угринова, о. Андрій був хорошим пастирем для своїх прихожан [12, с. 320–322].

22 квітня 1921 р. померла хвора на туберкульоз дружина А. Бандери Мирослава, і він залишився вдівцем із сімома дітьми: Мартою-Марією, Степаном, Олексієм, Володимирою, Василем, Оксаною і Богданом. Незважаючи на важкі випробування, о. Андрій продовжував займатися громадською справою: відновлював читальні «Просвіти», споживчі кооперативи, товариство «Сільський господар» тощо [18, с. 13].

На початку 1928 р. у всій Галичині відзначалася 10-а річниця створення ЗУНР. У Калушині святкування організував син отця Андрія – Степан Бандера. В ніч із 3 на 4 листопада на церковній брамі с. Бережниця були розклеєні листівки-звернення про звільнення Галичини від поляків. 4 листопада 1928 р. під час проведення панахиди на могилах полеглих в українсько-польській війні савященник Андрій Бандера оголосив, що поляки в Галичині є колонізаторами, говорив про українських патріотів, які перебували в польських тюрмах. Після завершення відправи разом із односельчанами заспівав пісню «Не пора москалеві й ляхові служити». Віче завершилося сутичкою українців та поляків. 7 листопада 1928 р. проти о. Андрія як головного винуватця цієї події та його сина Степана було заведено кримінальну справу. В донесенні поліції записано, що вони були членами УВО, які проводять на території Калуського повіту антипольську пропаганду, залучаючи членів «Сільського господаря», «Просвіти» та «Лугу». Кримінальну справу припинили в липні 1929 р. за недостатністю доказів – допитані давали одностайні свідчення, що політичних виступів не було, а панахида відбувалась у пам'ять полеглих на війні [19, с. 39–40].

Вдруге пароха й його сина заарештували в 1930 р. в Калуші за організацію зустрічі митрополита Андрея Шептицького. Степан Бандера організував кінну «бандерію», в якій були й мешканці Бережниці, прорвав

поліцейську заставу і з'явився до трибуни для привітання глави УГКЦ. У січні 1931 р. політичний конфлікт переріс у релігійне протистояння, серед причин якого були запровадження у церкві стояння під час освячення і Святого Причастя та скасування дзвоніння під час Літургії, а також порушення звичаю окремого розміщення українців та поляків у різних частинах церкви. Це зумовило перехід польської греко-католицької інтелігенції до Римсько-Католицької Церкви. Поляки звинувачували в конфлікті о. Андрія [18, с. 15–17].

Андрій Бандера був прихильником впровадження українських традицій в УГКЦ та очищення її від польських атрибутів, що було складовою курсу церковної політики митрополита Андрея Шептицького. Через це, а також заперечення щодо впровадження celibату священників станиславівський єпископ Григорій Хомишин у 1933 р. перевів його зі Старого Угринова до Волі Задеревацької, а потім, у 1937 р., до Тростянця [12, с. 129].

Після вступу Червоної Армії в Галичину і Волинь о. Андрій Бандера говорив, що нарешті весь український народ з'єднався в одній родині. Після завершення періоду польського управління в галичан з'явилася надія на краще життя, однак вони розчарувалися через податки, арешти та депортації. У 1940 р. Андрія Бандеру переконували перейти з дітьми річку Сян і податися за кордон, але він відмовився, оскільки хотів бути зі своїми парафіянами [31, с. 6; 55, с. 1180]. Під час депортацій українців із Долини в першій половині лютого 1940 р. А. Бандера старався їх підбадьорити. Отець Марко Дирда ЧСВВ згадував, що 11 квітня 1940 р. священник прибув до плебанії в Долині, щоб допомогти в організації великодньої сповіді віруючих [18, с. 19].

22 травня 1941 р. у селі Тростянець Андрія Бандеру було заарештовано. Перед арештом зробили обшук о 3-ій годині ночі й перевезли до Долини. Мотив арешту – переховування члена ОУН В.Д. Стефанишина, у якого при затриманні вилучили револьвер системи «наган» і п'ять бойових патронів. Також як речові докази виявили 235 книжок і журналів, 17 світлин, 5

альбомів зі світлинами, 4 групові світлини, 179 поштових листівок-привітань зі святами [19, с. 7]. До переліку книжок, журналів, які «уничтожены путем сожжения как особо вредные, контрреволюционные и националистические», ввійшли видання «Історія України-Руси», «Повесть временных лет», «Крізь пустині Азії», «Про бджільництво», журнал «Нива», «Науково-літературний вісник», «Золоті дзвони» та ін. [18, с. 21].

Андрій Бандера перебував під наглядом 1 місяць 18 днів. Його повезли до Станіслава, де перебував п'ять днів. Після цього його перевезли до Києва [12, с. 75; 53, с. 14]. Якщо раніше його звинувачували лише в тому, що він переховував у себе В.Д. Стефанишина, то до цього додалося те, що він був батьком Провідника ОУН Степана Бандери. Звинувачення А. Бандери базувалося на його неперевірених показаннях, даних внаслідок нелюдських тортур. Інших доказів його націоналістичної діяльності у кримінальній справі немає. У в'язниці о. Андрія багато допитували. Слідство вів оперуповноважений 3-го відділу УНКДБ, молодший лейтенант держбезпеки Войцехівський. На всіх допитах А. Бандера давав показання лише українською мовою, не відмовився від переконань українського націоналізму та їх мети – Української самостійної соборної держави, а також запевняв, що не був членом ОУН із релігійних мотивів, але згідний з усіма настановами спільноти. Разом з тим о. Андрій розповів інформацію про діяльність своїх дітей в ОУН [19, с. 42–43].

8 липня 1941 р. відбувся військовий трибунал Київського військового округу. На запитання, чи визнає себе винним, А. Бандера відповів, що лише частково, оскільки лише поділяв погляди членів ОУН, безпосередньо участі в організації не брав. Він вважав, що збройний спротив необхідний у випадку захисту. До радянської влади претензій не мав, оскільки вона його не кривдила. У церкві проповідував за неї та за возз'єднання всіх українських земель [18, с. 27]. На трибуналі було ухвалено розстріляти Андрія Бандеру, але впродовж п'яти днів він міг оскаржити вирок. Тим не менш, 10 липня 1941 р. в Києві його розстріляли [12, с. 75–76]. 8 лютого 1992 р. прокуратура

України реабілітувала Андрія Бандеру, визнавши його невинним у скоєнні будь-якого злочину [18, с. 28]. Його ім'я внесли у список мучеників за віру, щодо яких Українська Греко-Католицька Церква розпочала беатифікаційний процес [45, с. 6].

Отже, Андрій Бандера як громадський діяч проявив себе як один із організаторів українського національного руху як у культурницькому, так і в політичному аспектах. Його участь у політичних партіях, державотворенні ЗУНР, кооперативному та просвітницькому рухах, підтримка УВО та ОУН була внеском у збереження української спільноти в Галичині та Волині, що стало однією із причин підтримки о. Андрія населенням Калуського повіту зокрема. Незважаючи на прихильність до поміркованих методів українського національного руху, Андрій Бандера позитивно ставився до ідеології націоналізму, підтримуючи погляди своїх дітей.

Від о. Андрія залежала консолідація патріотичної родини у рамках прихильності до українського національного відродження. Дружина о. Андрія Мирослава (1890–1921) була донькою священника УГКЦ Володимира Глодзінського. Мати вісьмох дітей: Марти-Марії (1907 р. народження), Степана (1909 р. народження), Олександра (1911 р. народження), Володимири (1913 р. народження), Василя (1915 р. народження), Оксани (1917 р. народження), Богдана (1917 р. народження) і Мирослави (1921 р. народження, померла немовлям) [16, с. 1261]. Збереглися спогади односельців, що вона вчителювала в Бережницькій школі та добре володіла грою на фортепіано, тому своїх дітей вона навчала вдома самотійно. Під час наступу польських військ у травні – вересні 1919 р. разом із дітьми проживала в с. Ягольниці (біля Чорткова на Тернопіллі) у своєї сестри Катерини, яка вийшла заміж за о. В. Антоновича [20, с. 11; 26, с. 8]. Згідно зі спогадами Анастасії Прокопів та Петра Перегіняка Мирослава була доброю і справедливою господинею та люблячою матір'ю. Померла навесні 1921 р. від туберкульозу горла [19, с. 44].

Найстарший син о. Андрія Степан Бандера народився 1 січня 1909 р. в с. Старий Угринів Калуського повіту в родині греко-католицького священника Андрія Бандери та Мирослави з дому Глодзінських. Незважаючи на документи, що підтверджують факт дати й місця народження С. Бандери, мешканці сусіднього села Бережниці й досі вважають його своїм односельчанином. За переказами бережницьких старожилів дружина отця Андрія, переживши важкі перші пологи в 1907 р., приїхала святкувати Різдво в дім своєї матері Розалії Глодзінської, тут і з'явився на світ син. Цей факт могли б спростувати або довести ґрунтовні метричні дослідження, доступ яких під заборonoю закону [18, с. 50].

С. Бандера добре пам'ятав своє дитинство, тому у своїх спогадах писав, що в період Першої світової війни він пережив чотирикратне пересування фронтів через Старий Угринів у 1915–1916 та 1917 рр. [58, с. 4]. Дім Бандер був частково знищений артилерійськими снарядами [20, с. 19].

Із 1914 р. народна школа у Старому Угринові була закрита через війну, тому Степан із сестрами та братами здобув початкову освіту в родинному домі (вчителькою була мама), користуючись великою домашньою бібліотекою. Степан та його старша сестра Марта-Марія часто розвеселяли гостей вправною грою на фортепіано, акомпонували на репетиціях аматорських гуртків. Крім фортепіано, Степан умів грати на мандоліні та гітарі [18, с. 50–51].

С. Бандеру в 11-річному віці побили польські поліцейські за те, що на його шкільних книжках і зошитах був намальований тризуб, символ української державності. Оскільки таким чином він на власному досвіді відчув несправедливість польської влади, його український патріотизм зміцнювався ненавистю до окупаційного уряду [24, с. 11].

До Бандер часто з'їжджалися активні діячі національно-патріотичних товариств, які вели між собою дискусії щодо тогочасних суспільно-політичних подій краю. У результаті тих розмов всі приходили до єдиної думки – необхідно згуртовуватися, розбудовувати українські

інституції, щоб потім створити єдину Українську державу. На малолітнього Степана ці дискусії мали вирішальний вплив [18, с. 51].

Восени 1918 р. десятирічний Степан став свідком побудови Західно-Української Народної Республіки. Особливий вплив на формування його національно-політичної свідомості мало святкування 22 січня 1919 р. дня Злуки ЗУНР з УНР в одну державу та загальне піднесення серед українців, викликане цим актом [28, с. 5].

У вересні 1919 р. Степан Бандера поступив до Стрийської української гімназії [53, с. 14]. Матеріальну спроможність для навчання в цьому закладі він мав завдяки тому, що проживав у дідуся і бабусі по батьковій лінії, які мали своє домашнє господарство у Стрию, а також тому, що, починаючи з четвертого класу, давав лекції іншим гімназістам. Після поразки ЗУНР у боротьбі за незалежність виховання і навчання у Стрийській гімназії проходило під контролем польської влади. Тоді відбувалася полонізація українських навчальних закладів. Однак, незважаючи на перешкоди польської влади, окремим вчителям все-таки вдавалося виховувати молодь у національно-патріотичному дусі в шкільних молодіжних організаціях. Такими легальними організаціями у Стрию були «Пласт» (організація українських скаутів) і «Сокіл» (спортивно-руханкове товариство). Крім того, існували таємні гуртки підпільної організації учнів середніх класів, яка була зв'язана з Українською Військовою Організацією і до якої С. Бандера належав (був членом провідної ланки у Стрийській гімназії) [18, с. 52–53]. У гімназії, почувши розповідь про героїзм членкині УВО Ольги Басараб, яка загинула під час тортур у польській тюрмі у Львові, 14-річний Степан почав застосовувати над собою ті самі покарання. Свій вчинок він пояснював підготувати себе до майбутньої боротьби [26, с. 13–14].

Впродовж двох років через ревматизм колінних суглобів, що не давало змогу йому іноді навіть ходити, С. Бандера не міг вступити до «Пласту». Тим не менш, завдяки силі волі він зумів здати необхідні спортивні нормативи [26, с. 16; 42, с. 29]. Навчаючись у третьому класі гімназії, 1 жовтня 1922 р.

С. Бандера вступив до «Пласту» у п'ятий курінь ім. князя Ярослава Осмомисла до гуртка «Вовк», прийняв присягу й був активним членом організації до його заборони польською владою в 1930 р. [31, с. 6]. Перші пластові іспити з плавання, догляду за хворими, санітарної служби, гігієни, закування (азбука Морзе), геології, ощадливості ним складено 26 лютого 1923 р. У колонці навпроти іспиту ощадливості С. Бандера зробив напис: «За заощаджені гроші купив собі пластовий однострій та мандоліну» [18, с. 53].

Під час навчання у гімназії С. Бандера мав різні оцінки. В атестаті зрілості при закінченні гімназії від 27 травня 1927 року в результаті іспитів отримав такі оцінки: задовільно – польська мова, історія: добре – німецька, латинська та грецька мови, природознавство, тілесні вправи (фізкультура); дуже добре – руська (українська мова), релігія, математика, фізика, хімія, пропедевтика (вступ до) філософії (Див. Додаток Б). Починаючи з четвертого класу, навчав слабших учнів і таким способом заробляв собі на власні витрати. У цілому С. Бандера був одним із найуспішніших учнів у гімназії. Він також організував гурток із вивчення української історії та літератури [42, с. 30–31].

У 1927 р. С. Бандера закінчив навчання у Стрийській гімназії й одночасно перейшов у другий курінь старших пластунів «Червона калина» [58, с. 6–7]. Це був знаменитий осередок поширення пластових та націоналістичних ідей на цілу Стрийщину. Крім виховання молоді, курінь опікувався стрілецьким цвинтарем на горі Маківці, проводив курси таборування та картографії. У 1930 р. подав запит на вступ до цього куреня і молодший брат С. Бандери Олександр [28, с. 6].

Процес формування характеру С. Бандери знайшов своє відображення у пластовій характеристиці курінного отамана Романа Рака, яка була дана йому з нагоди відходу із п'ятого пластового куреня ім. князя Ярослава Осмомисла. Р. Рак писав, що він був одним із найбільш активних членів куреня, які забезпечували йому першість у змаганнях. Крім «Пласту» С. Бандера був учасником товариств «Просвіта», УССК, «Луг», «Основа», «Сокіл»,

«Сільський господар», належав до керівного ядра націоналістичних організацій Організації вищих класів українських гімназій та Союзу української націоналістичної молоді [28, с. 6–7].

С. Бандера активно проводив пластову роботу – заснував новий гурток, пластовим упорядником якого був впродовж двох років (1927–1928 рр.). Також займався громадською роботою в селі Старий Угринів. Зберігся цікавий документ, у якому С. Бандера просив звільнити його від участі в інструкторському таборі, оскільки він був зайнятий відновленням кооперативної та просвітницької діяльності в рідному селі. Після канікул 1925 р. здійснив постановку аматорської вистави, в 1928 р. організував «театрально-співоцький» гурток. Як громадський діяч він створив кооперативні організації (ймовірно, філії «Молокосоюзу»), а в 1928 р. засновував осередки товариства «Луг». В селі не було кому займатися налагодженням роботи товариства, тому С. Бандера мусив на канікулах присвятити себе цій справі. Через це в 1927–1928 рр. він не записувався на вступ до університету та не брав участі в таборах «Пласту». Такі обставини формували у С. Бандери якості стратега та політика-організатора [18, с. 54–55].

До одруження С. Бандера двічі закохувався: першим його коханням була дівчина з сусіднього села Юлія Якимович, другим – керівниця жіночої мережі ОУН Ганна Чемеринська, яка віддала симпатію керівникові організаційної референтури Проводу Українських Націоналістів Ярославові Барановському. Окрім того, що він втратив архів Сеника та його брат Роман служив у польській поліції, це була одна з причин негативного ставлення до нього С. Бандери. Саме тому згодом у вбивстві Я. Барановського мельниківці згодом звинувачували Провідника ОУН(Б), а Ганна Чемеринська не повірила в його непричетність у злочині [42, с. 33].

Брати С. Бандери Олександр та Василь вчилися в Стрийській гімназії з українською мовою викладання. Вони були членами старшопластунського куреня «Червона Калина». Закінчили агрономічний відділ Львівської

політехніки в Дублянах. Василь також закінчив філософський факультет Львівського університету, а Олександр став доктором політично-економічних наук у Римі. Обоє загинули в німецькому концтаборі Заксенхаузен [17, с. 130; 18, с. 111–112].

Особливо патріотичними настроями вирізнявся брат С. Бандери Богдан, якого виключили зі Стрийської гімназії, бо на питання «Кого знаєш із визначних людей?» він написав про Василя Біласа і Дмитра Данилишина, діячів Української Військової Організації. Потім він перевівся до Рогатинської, а згодом до Холмської гімназії [12, с. 77]. В. Вербовий, який навчався з Богданом Бандерою і жив із ним у бурсі в Рогатині, де їхньою вихователькою була Ганна Дмитерко, колишня десятник УСС, згодом УГА, зберіг із того часу фотографію. На ній у другому ряді крайній справа сидів брат С. Бандери, у центрі директор гімназії В. Ратич та його дружина Г. Дмитерко-Ратич. Всього на фото 26 юнаків. Половина з них загинули, як і Богдан Бандера, у лавах ОУН–УПА в боротьбі за самостійну Україну [30, с. 30–31].

Найстарша сестра С. Бандери Марта-Марія також навчалася у Стрийській гімназії, працювала вчителькою та брала участь у громадсько-культурній діяльності [57, с. 190–191; 59, с. 18]. Після смерті матері двох інших сестер С. Бандери, Володимиру й Оксану, забрали родичі, і вони виховувалися на Тернопіллі: Володимира – у дядька в селі Ягольниця-Нагорянка, а Оксана – у тітки Людмили, дружини о. Чарторийського, пароха в селі Кобиволоки. У 1933 р. Оксана повернулася до батька, згодом поступила на навчання у Стрийській гімназії, після закінчення якої вчителювала в с. Тростянець Долинського району [20, с. 12].

Отже, родина Андрія Бандери в міжвоєнний період була консолідованою в плані відстоювання переконань українського національного руху, що полягали у збереженні української спільноти. Незважаючи на смерть дружини, о. Андрій зумів виховати своїх дітей таким чином, що їх прихильність до націоналістичних поглядів була свідомим вибором. На

прикладі дитинства і юності С. Бандери та його братів і сестер бачимо еталон формування української національної ідеї.

Отже, родина С. Бандери відігравала активну роль у національно-визвольних змаганнях. Батько Провідника ОУН був одним із представників політизованого українського національного відродження. Його участь в українських національно-визвольних змаганнях у 1918–1919 рр. була вагомим внеском у становлення української державності. У міжвоєнний період його культурно-просвітницька та кооперативна діяльність стала одним із кроків збереження української спільноти.

Діяльність Андрія Бандери мала далекосяжні наслідки. Завдяки зусиллям о. Андрія виховання його дітей у націоналістичній ідеології стало результатом їх свідомого вибору на користь продовження традиції українського національного відродження. Його прихильність до націоналістичної ідеї була одним із шляхів консолідації навколо неї родини Бандер.

РОЗДІЛ 3. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Для досягнення мети націоналістичного руху – незалежності України – Провідник ОУН здійснював акції проти польської та гітлерівської влади. Протистояння С. Бандери польській владі було його основним завданням у міжвоєнний період.

У 1928 р. С. Бандера вступив у рільничо-агрономічний факультет Львівського політехнічного університету [19, с. 4; 63, с. 10]. Паралельно з навчанням він проводив організаційно-вишкільну роботу з молоддю навколишніх сіл як член Української Військової Організації (з 1927 р.). Спочатку він працював у розвідувальному відділі, згодом був переведений у референтуру пропаганди. Під псевдонімом «Матвій Гордон» писав статті для щомісячного гумористичного журналу «Гордість нації», редактором якого був Д. Чайковський (Мормон) [28, с. 7].

У 1928 р. С. Бандера брав активну участь у відзначенні 10-річчя від дня створення ЗУНР у Калуському повіті. Напередодні 1 листопада 1928 р. він приїхав зі Львова до Угринова Старого з листівками УВО. Через членів місцевого «Лугу» листівки були розповсюджені в Калуші та навколишніх селах. Це стало причиною арешту С. Бандери [45, с. 6]. 22 грудня 1928 р. в Калуші йому пред'явили звинувачення в тому, що 4 листопада 1928 р. він разом із членами «Лугу» в Бережниці Шляхетській розповсюджував листівки УВО, проголошував антидержавні промови та співав заборонені пісні. Під час обшуку в будинку Бандерів було виявлено не тільки листівки, а й листи, які С. Бандера привозив до Угринова Старого зі Стрия від родичів та знайомих. Оскільки на допитах він усе заперечував і вважав наклепом свідків, то його із Калуської в'язниці перевели до Станиславівської, однак 24 грудня 1928 р. його звільнили через недостатність доказів [18, с. 57].

2 лютого 1929 р. С. Бандера вступив в ОУН і взяв участь у першій конференції Стрийської округи організації, в якій проводив організаційну та

пропагандистську роботу. Йому доручили відповідати за загальний організаційний стан ОУН у Калуському повіті й одночасно задіяли в референтурі пропаганди. У цей період він використовував псевда Баба, Лис, Стефан, Степанко, Малий [18, с. 70].

У 1930 р. С. Бандеру знову заарештували в Калуші у зв'язку з підготовкою зустрічі-вітання митрополита Андрея Шептицького [45, с. 6]. Він організував невеликий кінний загін «Бандерію». Перед в'їздом до міста вишикувалася польська поліція зі зброєю, що відповідала за охорону порядку. Тим не менш, вершники, очолені С. Бандерою, прорвалися крізь польську заставу і з'явилися перед трибуною із привітанням митрополитові. Після Богослужіння калушани та жителі сіл оточили трибуну. Серед них був о. Андрій Бандера, який від імені своїх парафіян привітав Андрея Шептицького [28, с. 8].

У 1930 р. С. Бандера очолив відділ підпільних видань у Галичині і технічно-видавничий відділ, а в 1931 р. – також відділ постачання підпільних видань з-за кордону. Він поширював органи преси «Розбудова нації», «Сурма», «Націоналіст», які переслідувалися польською владою. Крайова Екзекутива ОУН також видавала «Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН», «Юнацтво» та «Юнак». Окрім цього, в Галичині, Волині та за кордоном друкувалися брошури, у яких пропагувалася націоналістична ідеологія [24, с. 19].

У 1931 р. С. Бандері було доручено керівництво всією референтурою пропаганди у крайовій екзекутивні ОУН (Див. Додаток В). Закордонний провід поставився спочатку до цього скептично, однак С. Бандера своєю діяльністю розвіяв усі сумніви. Окрім розповсюдження нелегальної літератури, праці зі студентською та учнівською молоддю, він поширював культ борців за волю України. Якщо раніше це проявлялося тільки у проведенні панахид, то за ініціативою С. Бандери по всіх місцевостях Галичини почали насипати символічні могили героям та проводити в

кожному населеному пункті за участі українських просвітницьких товариств спортивні змагання [24, с. 22].

У 1931–1932 рр. С. Бандера зустрічався із Провідником ОУН Євгеном Коновальцем та відвідував наради Проводу Українських націоналістів за кордоном [56, с. 9; 58, с. 9]. На початку 1932 р. він був затриманий за нелегальний перехід польсько-чеського кордону. Того ж року перебував три місяці під слідством у зв'язку з замахом на польського комісара Чеховського. У 1932-1933 рр. С. Бандера виконував функції заступника Крайового Провідника ОУН. У липні брав участь у конференції ОУН у Празі (так звана Віденська конференція, яка була найважливішим збором ОУН після установчого конгресу). 1933 р. він був учасником конференцій, які відбулися в Берліні і Данцигу й обговорював із Євгеном Коновальцем тактику революційно-визвольної боротьби в Галичині та Волині [18, с. 71–72]. У червні 1933 р. С. Бандера став Крайовим Провідником ОУН та Крайовим Комендантом УВО в Галичині та Волині [63, с. 11].

24 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа – «Оса» та Дмитра Данилишина. С. Бандера разом із романом Шухевичем організував пропагандистську акцію: о 6 год., у момент повішення бойовиків, по всіх українських церквах Львова били дзвони. По всій Галичині Реферантурою Пропаганди організувала служби Божі за упокій душ страчених бойовиків. Також на знак протесту ОУН провела по цілій Західній Україні антимонопольну кампанію, спрямовану проти вживання алкогольних і тютюнових виробів. Крайова Екзекутива розраховувала, що антимонопольні акції завдадуть державному бюджетові великих збитків і принесуть користь українському населенню. Боротьбу з курінням і пияцтвом Організація проводила передусім серед своїх членів, а на громадськість впливала через легальні товариства «Просвіту» й «Відродження». Кількамісячне утримання від тютюну й алкоголю було масовим явищем, унаслідок чого польська держава зазнала значних втрат [26, с. 25].

Револьюційно-визвольна діяльність С. Бандери в період його керівництва ОУН у Галичині та Волині розвивалася в таких напрямках: широка розбудова мережі членських кадрів та організаційної мережі у східних воєводствах Другої Речі Посполитої. Проводилася систематична кадрова вишкільна праця на всіх організаційних щаблях. Створено три головні роди вишколу: ідеологічно-політичний, військово-бойовий та вишкіл підпільної практики (конспірація, розвідка, зв'язок). Було розгорнуто нову форму роботи – масові акції, у яких брали активну участь широкі кола суспільства. У цьому плані проведено бойкот державного тютюнового й алкогольного виробництва з розрахунком на морально-політичний ефект та шкільну акцію проти польської денаціоналізаційної політики [18, с. 72].

З ініціативи С. Бандери було проведено резонансну Шкільну акцію, метою якої стало повернення української мови в школи. У 1933 р. заходами Крайової Екзекутиви ОУН було надруковано 98 тис. листівок і відозв та 6 тис. брошур. У листівці «Українські батьки й матері» Крайова Екзекутива ОУН зазначала: «Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах» [19, с. 5; 26, с. 28].

У 1933–1937 рр. родина С. Бандери проживала у Волі Задеревацькій на Стрийщині. Сюди часто приїжджав і майбутній Провідник. Тут він також розгорнув активну громадсько-культурну діяльність. Саме завдяки його зусиллям у Волі Задеревацькій була заснована читальня «Просвіти» [52, с. 5]. Її будинок зберігся до сьогодні. У селі також почали функціонувати товариства «Сокіл», «Доріст», «Січ» [18, с. 72].

Проти українських націоналістів польська поліція використовувала різні методи, зокрема підсилала своїх агентів, вербувала донощиків та провокаторів. У той час, коли Крайовою Екзекутивою керував С. Бандера, ОУН розгорнула боротьбу з «хрунями-угодовцями», тобто тими українцями, які добровільно йшли на співпрацю з польською владою [26, с. 32]. При цьому організація використовувала терористичні методи боротьби. При

цьому сталися зміни: напади на поштові установи було припинено, однак С. Бандера надав перевагу індивідуальному терору [21, с. 109; 23, с. 49]. Значний резонанс у суспільстві викликав замах на Якова Бачинського, вчинений 31 березня 1934 р. Романом Мигалем і Романом Сеньківим. Особливого розголосу набуло вбивство директора Львівської гімназії Івана Бабія, що сталося 25 липня 1934 р., о 7.30, на вулиці Личаківській. Смертний вирок, винесений революційним трибуналом ОУН, виконав Михайло Цар. Такі акції були виконані з метою привернення уваги світової громадськості до становища українців у Другій Речі Посполитій [26, с. 33].

У 1934 р. діяльність ОУН стала найбільш активною впродовж міжвоєнного періоду, оскільки вона проводила військовий вишкіл. Для запобігання новій пацифікації з боку польського уряду С. Бандера створив у Галичині та Волині «зелені кадри». Усі розконспіровані члени ОУН мали перейти в підпілля та створити партизанські загони для боротьби з польським урядом. На думку М. Климишина, створення «зелених кадрів» передувало формуванню УПА і мало на меті визволення заарештованих оунівців [26, с. 33].

С. Бандеру заарештували 14 червня 1934 р. за організацію вбивства Броніслава Перацького, міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої. Документи з підготовки цієї акції польська поліція знайшла в архіві Сеника [24, с. 44-47; 44, с. 9]. Ця акція була відповіддю ОУН на пацифікацію, розпочату 1930 р. С. Бандера перебував під слідством у Львові, Кракові й Варшаві. 18 листопада 1935 р. – 13 січня 1936 р. відбувся Варшавський судовий процес над 12 членами ОУН. Крайового Провідника С. Бандеру захищав доктор права Володимир Горбовий. Виступаючи на захист ОУН, він одночасно висловлював власні переконання, що справжні націоналісти не лише проголошують ідею, але й виступають на її захист навіть під загрозою втрати життя чи тривалих тюремних ув'язнень. Однак С. Бандеру засудили до смертної кари. 25 травня – 26 червня 1936 р. відбувався другий судовий процес у Львові над членами ОУН, на якому Крайового Провідника було

засуджено до довічного ув'язнення у зв'язку з амністією [19, с. 5]. Галицькі газети «Діло» та «Новий час» надрукували частину промови С. Бандери на львівському суді, дозволену польською цензурою. У ній йдеться про переконання С. Бандери про те, що ОУН не є терористичною організацією, а відстоює свої національні переконання та захищає українських політичних в'язнів у Другій Речі Посполитій. Крайовий Провідник ОУН був переконаний, що метою польської національної політики в міжвоєнний період була асиміляція українців [18, с. 73–76].

Польська преса середини 1930-х рр. широко відгукнулася на ці події. Польський журналіст і політик Ксавери Прушинський у «Вядомосцях Літерацьких» писав, що $\frac{3}{4}$ польської преси 17 років не знали слова «український», однак впродовж трьох тижнів вони навчилися його вживати і вже не забудуть, а українці, незважаючи на перебування у складі Другої Речі Посполитої, ненавиділи польську мову, хоч і розуміли її [32, с. 6]. У цілому польські газети писали про героїчні зусилля українського народу з відстоювання власної держави. У цілому Варшавський та Львівський судовий процеси над С. Бандерою сприяли залученню до ОУН більшої кількості людей і стали форумом пропаганди української національно-визвольної боротьби. Наслідком було також зростання авторитету Крайового провідника ОУН [26, с. 35].

Понад 5 років С. Бандера сидів у найгірших в'язницях Другої Речі Посполитої у строгій ізоляції. На львівському судовому процесі С. Бандеру також засудили до довічного ув'язнення. Він перебував у таких тюрмах: Вронках, Березі Картузькій, Кельці, Бересті, сидів в одиночних камерах і влаштовував голодування, добивався для себе і інших в'язнів кращих умов [12, с. 72–73]. Перебуваючи в ув'язненні, С. Бандера залишався Крайовим Провідником ОУН, за допомогою о. Йосифа Кладочного підтримував зв'язок із підпіллям, надсилаючи «грипси» (мініатюрні листи) із вказівками щодо діяльності організації, заклеюючи в олівці. Спроба втечі в 1938 р. з тюрми у

Вронках була невдалою [51, с. 10]. У вересні 1939 р., після початку Другої світової війни, С. Бандера вийшов із польської в'язниці [12, с. 72–73].

Отже, антипольська діяльність С. Бандери відзначалася його заходами в рамках членства в націоналістичних організаціях УВО та ОУН. Вони мали пропагандистський та організаційний характер, супроводжувалися насильницькими методами боротьби проти уряду Другої Речі Посполитої. У міжвоєнний період відбувалося зростання авторитету С. Бандери за рахунок пропаганди української національно-визвольної боротьби.

ОУН взяла курс на антирадянську діяльність від початку свого функціонування. У 1932–1933 рр., під час Голодомору, організованого комуністичним режимом у Східній Україні, ОУН проводила потужну роз'яснювальну антибільшовицьку кампанію, трактуючи загибель мільйонів українців на східноукраїнських землях як наслідок спланованої акції, з допомогою якої радянська влада прагне ослабити український народ. Крайова Екзекутива ОУН на чолі з С. Бандерою доручила найвпливовішим оунівським пропагандистам виголосити в усіх студентських осередках спеціальні доповіді. Користуючись мережею легальних українських товариств і організацій, ОУН у зазначений час провела політичну кампанію, спрямовану на викриття злочинних дій СРСР. Ця акція оунівців ударила по радянських позиціях у Галичині та Волині [26, с. 31]. Резонансною акцією, що була помстою за Голодомор, став замах, вчинений 22 жовтня 1933 р. Миколою Лемиком за наказом Степана Бандери на чиновника і розвідника НКВС Олексія Майлова [19, с. 5].

На початку Другої світової війни С. Бандера перебував у в'язниці Берест. Тоді вона була піддана бомбардуванню, у результаті чого в'язнична адміністрація евакуювалася, а в'язням-українцям вдалося втекти. На Волині і в Галичині С. Бандері вдалося зв'язатися з діючою організаційною мережею ОУН, яка почала створювати партизанські відділи, охороняла українське населення, виготовляла зброю для ведення війни. Було зрозуміло, що поділ

Другої Речі Посполитої між гітлерівською Німеччиною та СРСР неминучий [18, с. 78–79].

У Львові впродовж двох тижнів С. Бандера обговорював із провідними членами Крайової Екзекутиви ОУН новий план дій в умовах німецької окупації. Незважаючи на те, що він хотів залишитися в Україні, проте був змушений переїхати до Кракова. Місто було осередком українського політичного, культурно-освітнього та громадського життя українців Галичини [20, с. 119].

Із Кракова С. Бандера поїхав до Словаччини з трьома десятками звільнених із польських концтаборів українських політичних в'язнів на двотижнєве лікування. Зі Словаччини він прибув до Відня, куди в той час приїхав провідник ОУН на українських землях В. Тимчій-Лопатинський. Там же, у Відні, було погоджено, що він разом із С. Бандерою поїдуть до Італії на зустріч із головою Проводу Українських націоналістів, полковником Андрієм Мельником. Після трагічної смерті основоположника і провідника ОУН полковника Євгена Коновальця між Крайовим Проводом і активом організації та Проводом Українських націоналістів виникли непорозуміння. Їх причиною була недовіра до найближчих співробітників полковника А. Мельника, зокрема, до Ярослава Барановського. Також зросла настороженість крайового активу до діяльності закордонного проводу після так званого «Віденського договору» у справі Карпатської України: ПУН було заборонено допомагати здобуттю незалежності країни [23, с. 127–129]. Це переросло в опозицію до орієнтації на гітлерівську Німеччину. Пакт Молотова-Ріббентропа про політичну згоду між СРСР та Третім Рейхом надав цьому розходженню ще більшої гостроти [18, с. 79–80; 58, с. 13]. А. Мельник, на відміну від С. Бандери, вважав Німеччину союзником ОУН, а також вважав Крайового провідника під впливом Я. Барановського занадто амбітним і не включив його до складу Проводу Українських Націоналістів [21, с. 165; 24, с. 74].

У лютому 1940 р. було створено Революційний Провід ОУН. Навесні 1941 р. на Другому Надзвичайному Великому зборі С. Бандеру було обрано

головою Революційного Проводу. На ньому було проголошено план боротьби проти Радянського Союзу та гітлерівської Німеччини [18, с. 80; 21, с. 168]. Провід брав до уваги, що Третій Рейх буде створювати ілюзію сприяння формуванню Української держави для того, щоб вона не потрапила під вплив СРСР. Саме тому Провід ОУН відкинув співпрацю з гітлерівцями та узгодження дій організації з політикою нацистської Німеччини [25, с. 16–18]. Тим не менш, С. Бандера здійснював переговори із членом антигітлерівської коаліції В. Канарісом, який мав на меті проводити більш ліберальну політику Третього Рейху щодо національностей Центрально-Східної Європи і українців зокрема, про створення українських збройних формувань у складі німецької армії для здобуття незалежності України [24, с. 81–82].

Впродовж усього періоду політичної діяльності С. Бандері було властиве розуміння, що ОУН мусила мати збройні кадри. З перших днів війни Німеччини проти Радянського Союзу він багато уваги приділяв підготовці й відправленню на південно-східні частини УРСР похідних груп [18, с. 80].

Радянські каральні органи вже до радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. намагалися перешкоджати діяльності ОУН. 14 травня 1941 р. була видана постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про боротьбу з ОУН у західних областях УРСР. Для запобігання нападів оунівців на колгоспи та вбивств сільських комуністичних активістів передбачалося посилення агентурної роботи НКВД, розквартирування військ каральних органів, видання указу про заборону носіння зброї цивільним особам. Як бачимо, ОУН становила серйозну загрозу радянській владі [9, с. 53].

За рішенням Революційного Проводу ОУН на окупованій німецькими військами території у львівському будинку «Просвіти» 30 червня 1941 р. було проголошено Акт відновлення Української Самостійної Держави. У документі було проголошено заклик до українців «не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена суверенна українська влада». Український уряд мав бути створений у столиці Української держави – Києві [21, с. 213; 32, с. 6]. Зал був повністю заповнений. Після виступу

Ярослава Стецька з привітанням від Українського Національного Легіону виступив отець доктор Іван Гриньох. Від імені митрополита Андрея Шептицького зібрання привітав тодішній отець-мітрат Йосип Сліпий. Створено Українське Державне Правління під проводом Ярослава Стецька. А. Шептицький та єпископ (пізніше митрополит) Полікарп із Волині підтримали проголошення акту своїми пастирськими листами. У відповідь на це Німеччина розпочала репресії проти ОУН [18, с. 80–81; 63, с. 13].

5 липня 1941 р. С. Бандера був заарештований. Перед ним представники німецької влади поставили ультиматум про оголошення Акту відновлення Української Самостійної Держави недійсним. Після відмови виконати ультиматум німецький уряд заарештував та відправив до концтаборів членів Українського Державного Правління і провідних діячів ОУН. Почалося масове вивезення української молоді на примусові роботи до Німеччини [18, с. 81; 50, с. 10]. Тим не менш, представники українського націоналістичного підпілля намагалися вивести С. Бандеру з ув'язнення. Наприкінці 1942 р. Тарас Боровець-Бульба вів переговори з німцями в місті Березне на Рівненщині, на яких висунув вимоги встановлення незалежності України та звільнити Провідника ОУН, однак це завершилося невдачею української сторони [22, с. 8].

С. Бандера був німецьким в'язнем до грудня 1944 р. [18, с. 81]. Спочатку гестапо взяло його під домашній арешт і відправило його в тюрму до Берліна на Принцрегенштрассе. На початку січня 1942 р. С. Бандеру помістили в одиночну камеру в концтаборі Заксенхаузен. Згідно зі спогадами члена ОУН(М) Дмитра Андрієвського Провідник виявляв під час ув'язнення товариську і допомагав продуктами. Дізнавшись про смерть Олега Ольжича, він запропонував уночі після другого дзвінка вшанувати його пам'ять хвилиною мовчання [26, с. 59]. Його і декількох провідних діячів ОУН звільнили, при цьому вимагаючи приєднати УПА до німецької армії як союзника проти СРСР. С. Бандера відкинув цю пропозицію і на співпрацю з німцями не погодився [18, с. 82].

У лютому 1945 р. на Великому Зборі ОУН вибране нове бюро Проводу: С. Бандера, Роман Шухевич, Ярослав Стецько. Цей вибір підтвердила конференція Закордонних частин організації 1947 р. Тоді ж С. Бандера знову став головою Проводу ОУН. Як Провідник ОУН С. Бандера у післявоєнний період вирішив продовжувати визвольну боротьбу проти СРСР. Він організував крайовий зв'язок та бойові групи ОУН і постійно тримав із ними контакт. Цей період життя в еміграції був для С. Бандери та його сім'ї дуже важким [18, с. 82]. Основною фінансовою базою Закордонних Частин ОУН стали внески української діаспори. С. Бандера був категорично проти орієнтації на будь-які держави, опираючись виключно на власні сили, однак у ряді західних країн (Великій Британії, Канаді, Італії, Бельгії, Голландії, Франції, Іспанії) встановив відносини з їх органами влади та спецслужбами [26, с. 61].

6 лютого 1946 р. Микола Бажан від імені уряду УРСР на першій сесії генеральної асамблеї ООН вимагав від західних союзників видачі націоналістів як воєнних злочинців. С. Бандера був особою, видачі якої радянські представники найбільше домагалися. Паралельно МГБ планувало знищення С. Бандери на території Західної Німеччини. Його сім'я була постійно змушена змінювати своє місце проживання. Як згадувала донька С. Бандери Наталка, притулком для них стали міста Берлін, Інсбрук, Зеєфельд, Мюнхен, Гільдесгайм та ін. МГБ намагалося не випускати з поля зору С. Бандеру. Реалізацію планів його знищення, що тривала впродовж 15 років, перебрали на себе керовані з Москви три відділи радянських каральних органів: у Києві, Варшаві і Празі, висилаючи для виконання замаху цілий ряд вишколених агентів [18, с. 83]. Саме тому в Німеччині С. Бандера жив під вигаданим прізвищем «Попель» і засекречував справжнє прізвище від своїх дітей (Див. Додаток Г).

У 1947 р. атентат на Провідника ОУН готував агент Ярослав Мороз за дорученням Київського МГБ таким способом, щоб підозра на вбивство впала на противників революційної ОУН, і створило враження, що замах – це

внутрішньоукраїнські прорахунки. Тоді план був завчасно розкритий членами ОУН [26, с. 62].

На початку 1948 р. до Західної Німеччини прибув нелегальним шляхом із Польщі інший агент МГБ, Володимир Стельмашук. Він користувався прізвищами-псевдами «Жабські» і «Ковальчук». В. Стельмашук був тісно пов'язаний із польською підпільною організацією «Армія Крайова», у якій мав звання капітана. Справжнім завданням агента була провокаційна робота за дорученням МГБ. У Західній Німеччині В. Стельмашук отримав від МГБ зв'язки з цілим рядом інших агентів і створив боївку, що мала авто й мотоцикли. Він також мав контакти з різними національними еміграційними групами, серед яких почав збирати інформацію про діяльність різних політичних середовищ. Головним завданням В. Стельмашука було виконання замаху на С. Бандеру. Із допомогою емгебівського резидента у Франції йому вдалося знайти місце проживання Провідника ОУН біля Мюнхена. Зорієнтувавшись, що його агентурну дію розконспірували члени Служби Безпеки ОУН, В. Стельмашук виїхав із Західної Німеччини [18, с. 84–85].

Переховуючись від радянських агентів, С. Бандера писав теоретичні праці, намагався врегулювати відносини між українськими еміграційними угрупованнями. Після смерті Р. Шухевича Провідник ОУН планував перейти на більш конспіративні методи діяльності, однак внаслідок ідейних, політичних та організаційних розбіжностей в організації виникла опозиція. Щоб не поглиблювати суперечностей, С. Бандера заявив, що залишає посаду Провідника ОУН, але відставку не було прийнято. Незважаючи на те, що у грудні 1950 р. цей пост зайняв Степан Ленкавський, а з квітня 1951 р. – Ярослав Стецько, наступні конференції Закордонної Частини ОУН 1954 і 1955 рр. знову обрали С. Бандеру Головою Проводу ЗЧ ОУН [18, с. 85–86].

У 1950 р. членам ОУН стало відомо, що база МГБ у Празі підготувала черговий замах на С. Бандеру. Восени 1952 р. база МГБ в Карльсгорсті (Східний Берлін) вислала до Мюнхена двох агентів із завданням здійснення замаху на Провідника ОУН: Горст Легуда з Чехословаччини та Лемана

(німецького походження). Західні розвідки, які мали у вказаному відділенні МГБ свого агента, заарештували потенційних виконавців атентату. Обидва агенти потрапили до тюрми у Франкфурті-на-Майні, а згодом були засуджені за шпигунство [20, с. 306].

У 1953 р. московське МГБ прислало до Мюнхена свого старого агента, німця з Волині Степана Лібгольца. Видаючи себе за прихильника українських визвольних змагань, він намагався проникнути в середовище ОУН, щоб зібрати потрібну інформацію про особу і спосіб життя С. Бандери. Члени Служби Безпеки організації швидко розкрили агентурну роль С. Лібгольца і застосували відповідні контрзаходи. У 1957 р. московському агентові дали зрозуміти, що його викрито, після чого він зник [18, с. 86].

Під час різдвяних свят 1956 р. у Мюнхені зник зв'язковий з України, який мешкав в одного з «двійкарів» Богдана Підгайного. Були усі підстави вважати, що згаданий зв'язковий, який мав псевдо «Соб», міг бути агентом МГБ і повернувся в СРСР. Однак Підгайний пішов до німецької поліції і висловив припущення, що «Скоба» могли вбити, а про все це повинен знати «Степан Попель», що проживав у Мюнхені на вулиці Розенбуш, 6 (небагатьом членам ОУН було відомо, де проживав Степан Бандера). Мюнхенська поліція допитувала Провідника впродовж цілого дня. Таким чином справжнє прізвище Степана Бандери, його фотосвітлина, життєпис і праця стали відомими німецькій поліції [18, с. 87].

Наприкінці 1957 і на початку 1958 рр. члени ОУН стверджували, що особою Провідника і його родиною цікавився Никифор Романович Горбанюк, старий емігрант із Поділля, який жив за кордоном із 1923 р., а останнім часом у Мюнхені. Н. Горбанюк був відомий тим, що належав до різних авантюристських компаній (Остряниці, Гулая, «Вільного козацтва»). Під час перебування чеської комуністичної місії в Мюнхені він контактував із нею. У 1956 і 1957 рр. Н. Горбанюк підтримував зв'язки зі своїм старим приятелем, колишнім підполковником Сухоручком, який жив у Чехії. Він навіть їздив до Відня на зустріч із ним. У жовтні 1958 р. Н. Горбанюк зник із Мюнхена в

таємничий спосіб: вийшовши вранці на пошту, він уже не повернувся до свого помешкання. Треба припускати, що він опинився в СРСР, і та інформація, яку він збирав, опинилася в КДБ [20, с. 307].

На початку 1959 р. у Мюнхені кілька разів з'являвся Вінцік, який начебто був працівником однієї чеської фірми і намагався дізнатися адресу школи, в якій вчився 13-річний син Бандери, Андрій. Зрештою, Вінцік був арештований німецькою кримінальною поліцією [20, с. 307].

У 1959 р. Провід ЗЧ ОУН отримав інформацію, що КГБ планує черговий замах на С. Бандеру тим способом, яким був вбитий Симон Петлюра. Для цього кагебісти вишколювали молодого поляка Богдана Сташинського, молодого студента зі Львова, якого було завербовано ще в 1950 р. У 1957 р. він отримав від «чоловіка з Москви» пістоль-шприц, який стріляв набоями з отрутою синильної кислоти. Б. Сташинський прибув до Мюнхена наприкінці 1958 р. під фальшивим прізвищем Ганс Будаїт і знайшов адресу С. Бандери. Після цього він повернувся до Карлсгорсту і звітував Сергію Демону. 10 травня 1959 р. Б. Сташинський вдруге прибув до Мюнхена й зупинився в готелі «Шоттенгамель». Після першої зустрічі зі С. Бандерою він його не вбив, оскільки злякався свого задуму. 14 жовтня 1959 р. Б. Сташинський втретє прибув до Мюнхена і, скориставшись відсутністю охорони, здійснив замах із допомогою сконструйованої зброї, що вистрелила сумішшю ціаністого калію та синильної кислоти в обличчя Провідникові ОУН. За це політичне вбивство радянський агент отримав від керівництва орден «Бойового Червоного Прапора». Згодом під впливом своєї дружини-німкені усвідомив скоєний злочин і, побоюючись вбивства з боку КГБ, разом із нею втік у ФРН, де здався в поліцію. На відкритому судовому засіданні у Карлсруге він розповів про вбивство С. Бандери та мотиви й обставини переїзду в Західну Німеччину. Б. Сташинського було засуджено на 8 років ув'язнення [11, с. 18–19].

Отже, С. Бандера в період активізації антирадянської та антинімецької боротьби обрав тактичним методом надію на власні сили. Саме цей аспект

став причиною розколу ОУН на дві фракції, одна з яких, бандерівська, до кінця війни проголосила нацистську Німеччину основним ворогом. Стосовно антирадянської боротьби варто відзначити існування багатьох перешкод, які ставив СРСР для руйнування мережі ОУН та фізичного знищення самого Провідника ОУН С. Бандери.

Отже, діяльність С. Бандери в контексті українського національного руху відповідала прагненням ідейних теоретиків націоналізму та мала на меті здобуття незалежності України. Першим етапом здійснення вказаної стратегії було антипольське протистояння в рамках членства в УВО та ОУН. Воно мало організаційний та пропагандистський характер та вимагало використання радикально-насильницьких методів боротьби, що зумовило намагання польської влади ізолювати С. Бандеру в ув'язненні.

Другим етапом діяльності С. Бандери було антинімецьке та антирадянське протистояння в умовах Другої світової війни. Політичний курс Провідника ОУН в умовах розколу організації був, на думку дослідників, правильним, оскільки жодна сторона конфлікту не бачила перспектив української державності. Третім етапом діяльності С. Бандери після виходу з німецького ув'язнення стало його головування в ОУН за кордоном, де він намагався налагодити організаційну мережу націоналістичного підпілля та поширювати правдиву інформацію про становище УРСР, за що був вбитий.

РОЗДІЛ 4. УЧАСТЬ РІДНИХ СТЕПАНА БАНДЕРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ

Важливе значення мала діяльність родини С. Бандери в українському національному русі. Певний внесок у цю справу здійснили Ярослава з Опарівських Бандера, а також брати і сестри Провідника ОУН.

Ярослава Опарівська народилася 14 вересня 1917 р. (Див. Додаток Д). Сім'я Опарівських мала українське походження, була заможною і мала велике господарство. Батько Ярослави Бандери з Опарівських, Василь Опарівський, походив із села Богарівки Стрижівського повіту на Лемківщині (тепер Жешувського воєводства в Польщі) [10, с. 1126]. Василь був найстаршим сином у сім'ї, яка мала десятох дітей. Його мама походила з родини Падохів. Батьки померли молодими. Батько Ярослави Василь Опарівський навчався в Сяноцькій гімназії та Перемишльській духовній семінарії, після чого став священником. Він був капеланом УГА, загинув у Підгайцях на Тернопільщині, намагаючись відкинути польську гранату [46, с. 15]. Мати Ярослави Юлія походила з родини Ганківських з міста Сянока, яка мала п'ятох дітей, була вчителькою в селі Петруша Воля. Вона мала хорошу репутацію, допомагала людям як лікарка та акушерка, поширювала українську національну свідомість серед жителів села. Саме тому рішення польської влади про переведення її до іншого населеного пункту зумовило їх протест. Юлія Опарівська загинула 26 липня 1944 р. внаслідок вбивства польськими солдатами Армії Людової, при цьому вона відмовлялася виїжджати за кордон [12, с. 179–191].

Ярослава мала брата Левка, який навчався в Політехнічному інституті в Берліні. Він був членом ОУН із 1941 р. Левко Опарівський добре керував машиною і працював безпосередньо з Іваном Климівим-«Легендою» як його водій. Його зловили німці в Жовкві в 1942 р. Певний час він перебував у німецькій в'язниці у Львові, однак брат Василя Опарівського Іван таємно домовився про його звільнення через львівського адвоката Панчишина, що мав зв'язки з начальником львівського гестапо. Для цього було приготовано

прикраси, які зібрала Юлія Опарівська, але було запізно. Левка Опарівського було розстріляно у Львові разом із 27 членами ОУН через вбивство Дмитром Маївським гестапівського старшини [7, с. 1236–1237].

Ярослава Опарівська вчилася в Сяноцькій гімназії. Нею в цей період опікувалася бабуся, мати Василя Опарівського. На канікули щоліта вона приїжджала в село Бонарівку. Тут сім'я Опарівських мала поле, на якому любила господарювати мати Ярослави Юлія, тому вона не продала земельну ділянку, оскільки це була пам'ятка дітям. Поле обробляв брат Василя Опарівського і віддавав урожай матері Ярослави [7, с. 1230].

Ярослава Опарівська закінчила Сяноцьку гімназію в 1936 р. За гімназійні предмети вона мала наступні оцінки: з релігії – дуже добре, з польської мови – достатньо, з латинської мови – добре, з німецької мови – достатньо, з історії та суспільних наук про Польщу – добре, з фізики та хімії – дуже добре, з математики – дуже добре (Див. Додаток Е). У цілому майбутня дружина С. Бандери мала достатній рівень знань з різних наук [43].

Згодом Ярослава Опарівська вступила в Сільськогосподарський інститут у Дублянах біля Львова. Дещо раніше, коли це ще був агрономічний факультет Львівської політехніки, там навчався і Степан Бандера, але тоді вони були незнайомі. Ярослава Опарівська приїжджала на канікули в Коломию до свого вуйка Ярослава Ганківського, де він мав власну лікарню. Під дівочим прізвищем матері (Ганківська) брала участь у легкоатлетичних змаганнях [43]. У період навчання в Дублянах Ярослава Опарівська вступила в ОУН, відома під псевдо «Борецька» [14, с. 438]. Вона писала статті в журнал «Студентський шлях» і найбільше була пов'язана із керівником організації на Лемківщині Семчишиним на псевдо «Ричка» [13, с. 445]. За участь у студентській маніфестації на стадіоні у Львові 20 березня 1939 р., під час Конгресу Союзу Українських Студентських Організацій, який відбувався в будинку Національного Музею, Ярослава Опарівська була заарештована, однак вийшла на волю після початку Другої світової війни, в вересні 1939 р. [30, с. 28]. Після цього, не бажаючи залишатися в СРСР, вона

поїхала до матері на Лемківщину, що перебувала під нацистською окупацією [12, с. 181–182].

Ярослава Опарівська в період нацистської окупації продовжувала брати участь у суспільному житті. Для організації допомоги колишнім політичним в'язням та бездомним особам вона взяла участь у створенні Українського Центрального Допомогового Комітету в Кракові. Він займався культурно-освітньою й економічною роботою (організував кооперативи та підприємства), був центром легальної діяльності українців Холмщини, Надсяння і Лемківщини. Разом з тим Ярослава Опарівська продовжувала організовувати нелегальну мережу ОУН, була однією з наставниць жіночого відділу організації в с. Турковичі Грубешівського повіту (тепер Польща). У Кракові вона познайомилася зі Степаном Бендерою [12, с. 183–184; 26, с. 66].

2 червня 1940 р. С. Бандера одружився із Ярославою Опарівською, яка після цього вибула зі складу окружного проводу [12, с. 130]. Це було несподівано для багатьох членів ОУН, оскільки пара була знайома лише два місяці. Вінчання здійснив о. Степан Граб у Краківському храмі Воздвиження Чесного і Животворного Хреста. Свідками були Люба Лемик і Василь Бандера. Весілля відбулося в присутності кількох найближчих друзів [18, с. 79].

Після одруження С. Бандери жодних змін у його житті не відбувалося. Він жив дуже скромно. У кімнаті, де він жив, відбувалися наради Проводу ОУН. За спогадами Василя Кука вся хатня обстановка сім'ї Бандер «була скромніша, ніж у кого-небудь іншого». Це пояснювалося тим, що в будь-який день С. Бандера міг переїхати назад до Галичини [7, с. 1233].

Щоб не бути викритим і вбитим радянською владою, С. Бандера в 1940 р. виїхав із Кракова до Варшави. Його туди разом із дружиною перевіз голова Служби Безпеки ОУН Микола Лебедь. Там С. Бандера зареєструвався в Українському Центральному Допомоговому Комітеті під вигаданим прізвищем Гуцул. До С. Бандери часто прибували його найближчі співробітники і проводили з ним ділові розмови. Охоронцем Степана та

Ярослави Бандер був Цица. Однак після початку радянсько-німецької війни С. Бендера з дружиною переїхав назад до Кракова, щоб мати змогу вирішувати нагальні справи організації. Тут у квітні 1941 р. відбувся Другий Надзвичайний Великий Збір ОУН, де С. Бандеру вибрали Провідником [12, с. 186].

Після ув'язнення С. Бандери його дружина поїхала до Берліна і жила у приватному будинку на вулиці Дальманнштрассе. Вона могла 1–2 рази на тиждень бачитися з чоловіком за умови говорити з ним по-німецьки. Через Ярославу передавалася інформація про ситуацію в УРСР, тому частину інформації подружжя говорило по-українськи. Вона також опікувалася побутовими потребами чоловіка. Такі самі зустрічі відбувалися і з Ярославом Стецьком та Володимиром Стахівим, які завдяки Ярославі Опарівській були поінформовані про становище населення в УРСР. Однак згодом нацисти перевезли С. Бандеру в концтабір і заборонили його дружині до нього навідуватися, тому вона повернулася додому та виховувала дочку Наталю [12, с. 187–188].

У період перебування С. Бандери в ув'язненні Ярослава Бандера з Опарівських (псевдо «Беркут») листувалася з родичами чоловіка. У протоколі допиту Теодора Давидюка вказано, що в січні 1944 р. він отримав останній лист від дружини Провідника ОУН, у якому вона повідомляла, що він здоровий, але продовжує перебувати в концтаборі [13, с. 326].

Із виходом С. Бандери із концтабору 27 вересня 1944 р. Ярослава разом із чоловіком переїхала до Мюнхена. Щоб уникнути агентів МГБ, сім'я Бандерів була змушена постійно змінювати місце проживання: тимчасовим притулком стають Берлін, Інсбрук, Зеєфельд, Гільдесгайм, Мюнхен [18, с. 101].

С. Бендера був зразковим сім'янином, оскільки не цікавився жінками, на відміну від командирів УПА Романа Шухевича та Василя Кука. Він любив ходити на базар по покупки та допомагати дружині Ярославі по господарству. Згідно зі спогадами Ярослави Стецько С. Бендера також любив готувати,

відремонтувати машину, електричні прилади, писав на друкарській машинці. Дуже любив своїх дітей і виховував у тому дусі, що виріс він сам [42, с. 35]. Степан і Ярослава Бандери в умовах конспірації виховали трьох дітей: Наталку (26.05.1941, м. Сянок, тепер Польща – 13.01.1985, м. Мюнхен, Німеччина), Андрія (16.05.1944, м. Мюнхен, Німеччина – 19.07.1984, Торонто, Канада) – журналіста, політичного діяча, члена СУМу (1960-1984), Ліги визволення України (1972–1984), активіста українського громадсько-політичного життя, редактора «Гомону України», організатора акцій захисту українських політв'язнів, зокрема, Валентина Мороза; та доньку Лесю [30, с. 29].

29 серпня 1951 р. Ярослава з Опарівських Бандера була оголошена у Всесоюзний розшук [15, с. 130]. Після вбивства 15 жовтня 1959 р. агентом Богданом Сташинським її чоловіка восени 1960 р. Ярослава з дітьми переїхала з Мюнхена до Канади й оселилася в Торонто. Особисті речі С. Бандери були передані в Музей української визвольної боротьби, що відкрився в Англії [25, с. 101]. У Торонто Ярослава з Опарівських Бандера працювала в Українській кредитній спілці «Будучність» та Архіві-музеї української визвольної боротьби ім. С. Бандери в Торонто. Померла 17 серпня 1977 р. в Торонто й похована на цвинтарі Парк Лавн [26, с. 66].

Отже, діяльність Ярослави Опарівської у студентських націоналістичних організаціях та ОУН були небезпечними як для польської, так і для німецької та радянської влади. Вона як дружина С. Бандери забезпечувала йому як організаційну, так і моральну підтримку. Після смерті чоловіка Ярослава Бандера з Опарівських продовжувала діяльність у рамках українського національного руху.

Брати та сестри Степана Бандери були консолідовані не лише як члени єдиної сім'ї, а й завдяки дотриманню націоналістичних поглядів.

Олександр Бандера (1911–1942) – доктор політично-економічних наук, учасник національно-визвольних змагань, член ОУН, брат С. Бандери (Див. Додаток Ж). Був членом ОУН із 1933 р. [17, с. 130; 27, с. 34]. За постановою

Проводу ОУН навчався у Римській Вищій школі економіко-політичних наук і отримав вчений ступінь доктора політично-економічних наук. Був членом станиці ОУН у Римі, яку очолював професор Є. Онацький, одружився з італійкою Марією Доміні [18, с. 112; 50, с. 13]. У період німецької окупації перебував у Львові, займався сектором робітництва. У 1941 р. гітлерівці заарештували Олександра Бандеру й відправили до Краківської тюрми, а звідти у польський концтабір Освенцім (Аушвіц, в'язень №51020), де 23 липня 1942 р. замордований польськими наглядачами. Згідно зі спогадами Бориса Вітошинського, на другий чи третій день він був побитий і ледве ходив. Олександра Бандеру заставляли місити ногами цемент із вапном, одного разу його туди кинули. Після того, як він просив допомогти випити води з бочки, його помістили туди і витягнули майже неживого. Олександр Бандера помер у табірній лікарні [6, с. 112; 19, с. 44–45].

Смерть Олександра Бандери полегшила становище в'язнів концтабору Освенцім. Його дружина-італійка звернулася до свого уряду, який надіслав запит до Берліна. Це змусило адміністрацію концтабору в Освенцімі розмістити українців в окремому приміщенні, виводити окремою бригадою на роботу, щоб таким способом унеможливити зіткнення з поляками [26, с. 9–10].

Ще один брат С. Бандери Василь був членом Львівського повітового проводу ОУН (1937–1939) (Див. Додаток 3) [27, с. 34]. Восени 1938 р. на одному із студентських зібрань у Львові він виступив проти шовіністичної політики польських урядовців. Як і багато інших членів ОУН, В. Бандера був ув'язнений у концтаборі Береза-Картузька [50, с. 14]. Після розпаду Другої Речі Посполитої в 1939 р. він повернувся до Львова. У другій половині жовтня 1939 р. разом з братом С. Бандерою та кількома іншими членами ОУН, перейшовши радянсько-німецьку демаркаційну лінію, добрався до Кракова. Василь і Степан поселилися на вул. Страшевського у квартирі, яка була покинута під час війни її колишніми мешканцями. 11 серпня 1940 р. Василь Бандера одружився із Марією Возняк. Вінчання відбулося у

Греко-Католицькій церкві, єдиній на той час у місті. У Кракові В. Бандера виконував різні доручення ОУН, був учасником Другого Великого Збору ОУН (1–3 травня 1941 р.) [18, с. 115].

Після проголошення Акту про відновлення української державності 30 червня 1941 р. працював в обласному відділі пропаганди ОУН у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 15) [19, с. 47]. Відомо також, що Василь Бандера підтримував зв'язки із сестрою Мартою-Марією шляхом передачі документів, неодноразового перебуванням у Долині та формування організаційних кадрів [3, с. 204–205; 4, с. 250–251; 5, с. 245–247]. У співпраці з обласною управою на чолі з інженером І. Сем'янчуком прагнули практичними кроками впроваджувати українську владу. 25 липня 1941 р. В. Бандера разом із Богданом Рибчуком, Василем Яшаном їздив у справах організації до Львова. Згодом Василь Яшан, голова громад Станіславської округи початку 1940-х рр., згадував про Василя Бандеру як «людину симпатичну, відверту і надзвичайно добру та щирю душею» [18, с. 115].

15 вересня 1941 р. гестапо провело масові арешти серед активу ОУН. Василь був ув'язнений разом із вагітною дружиною (згодом її відпустили). Згідно зі спогадами Романа Малащука, обласного провідника ОУН, гестапівський керівник Крігер погрожував братові С. Бандери, що покаже, як створювати Українську державу без дозволу фюрера, а також пустив на нього тренованого пса. Його перевезли до Львова, до в'язниці на вул. Лонцького, а згодом – до краківської тюрми «Монтелюпіх», потім, 20 липня 1942 р., до концтабору Освенцім, де адміністрація складалася переважно з польських політичних і кримінальних в'язнів [54, с. 22–23]. В. Бандера отримав ідентифікаційний номер 49721 і став об'єктом знущань адміністрації, оскільки йому намагалися пригадати антипольські дії ОУН [1, с. 305; 2, с. 7]. Згідно зі спогадами Бориса Вітошинського йому зламали декілька ребер, вибили зуби та спотворили обличчя [49, с. 105]. Коли Василя Бандеру вели страчувати, його роздягнули догола і зламали ногу. На руці він мав шматок хліба, прив'язаний ниткою [12, с. 128]. Його обсипали цементом і запхали в

бочку з водою. Згодом його відвезли до шпиталю, де йому дали смертельну дозу ін'єкції, через що помер [8, с. 120; 47, с. 12–13].

Ще один брат С. Бандери Богдан став членом ОУН у листопаді 1939 р. (Див. Додаток І). Він переховувався по селах Калуського і Стрийського районів, найчастіше в селах Рахині та Тростянці [27, с. 34]. Нелегально перейшовши радянський кордон, майже рік він навчався у Холмській українській гімназії, потім знову перевівся до Стрийської гімназії [50, с. 15]. Щосуботи він їздив зі Стрия до Рахині. Іноді Петро Лаврів передавав Богданові Бандері харчі із Тростянця. Наприкінці березня 1940 р. його особою цікавилися енкаведисти. Член ОУН Петро Лаврів згадував, що Богдан Бандера взимку 1940 р. вчився у 10 класі гімназії, однак ним зацікавилася НКВД, тому він втік через угорський кордон. Звідти він перебрався до Кракова, де перебував головний Провід ОУН. У червні 1941 р. у складі похідних груп він повернувся до Галичини. Там він став членом Станіславського проводу Юнацтва ОУН. 2 липня 1941 р. урочистості з нагоди проголошення у Львові Акту відновлення української державності відбулись у Калуші. Тут при великому зборі калушан і жителів навколишніх сіл виступили Богдан Бандера та Ярослав Мельник. Вони привітали земляків із цією датою і закликали віддати всі сили боротьбі за незалежність України [18, с. 126–128].

Часто Богдана Бандеру (псевдо «Митар») супроводжував його друг, також член ОУН Ярослав Мельник (псевдо «Роберт») [16, с. 1262]. Після повені 1941 р., коли у гірських селах не було що їсти, вони ночували у батьків дружини Петра Лавріва – Марії Доміцелі та Антона Скрентовичів – у Залукві під Галичем. У 1943 р. на членів ОУН був донос про перегляд ними виставу «Шаріка» мандрівним театром у Станіславі. Німці оточили театр, заарештованих членів ОУН розстріляли під синагогою. На виставі був і Богдан Бандера із друзями, але він розбив вікно і втік із театру [18, с. 127].

Відомо, що Богдан Бандера разом із похідними групами ОУН опинився на Херсонщині [49, с. 110]. Там він користувався псевдами «Богдан»,

«Богданчик», «Іван». Він керував молодіжною мережею Херсонської округи ОУН(б). Вона була підзвітна Миколаївському проводові, яким керував «Директор». За зв'язок між «Богданом» та «Директором» відповідала Яковлєва Домна. «Директором» керував Василь Кук («Юрко»), який перебував на чолі Крайового проводу в м. Дніпропетровськ. Богдан Бандера передусім пропагував націоналістичні ідеї серед молоді. У жовтні або листопаді 1943 р. «Богдан» взяв участь у замаху на німецького поліцейя під час обшуку поліцейським у хаті Ніни Яковлєвої в селі Піски на Миколаївщині, після чого йому вдалося втекти [41, с. 104].

Після зміни керівника Миколаївського проводу ОУН Богдана Бандеру відправили керувати підпіллям у Баштанський район, де воно погано функціонувало. Керівник Миколаївської округи Павло Микитенко згодом, на допиті в НКВС зарахував його до «найбільш небезпечних індивідів», а Баштанський район охарактеризував як «найбільш заражений націоналізмом» на Миколаївщині. Богдан Бандера проживав у селі Піски в будинку дівчини Моті, яка входила до гуртка жінок села на чолі з Галиною Боровик, що симпатизували оунівцям [41, с. 104–105].

У лютому 1944 р., коли існували тенденції встановлення радянської влади на Херсонщині, керівник Служби Безпеки ОУН «Роман» наказав спорудити криївки. За даними Олександра Яковлєва, Богдан Бандера копав один із бункерів біля села Мар'янівка. На початку березня він оселився у криївці за 8 км на схід біля села Піски. Таким чином оунівці Херсонщини хотіли дочекатися зміни влади та легалізуватися під виглядом колишніх радянських партизанів. Богдан Бандера рекомендував вступати до Червоної Армії й там шукати членів ОУН. Паралельно із місцевих жителів набиралися бажаючі воювати в УПА. Богдан Бандера обіцяв вирішити земельне питання, роздавши землі для «індивідуального користування». Незважаючи на те, що криївку виявили німці, повстанці зуміли втекти [41, с. 105–106].

За першою версією, що базується на аналізі документів архівів СБУ, Богдан Бандера помер у березні – квітні 1944 р. За спогадом мешканки села

Піски, який навів краєзнавець Юрій Зайцев, Богдана Бандеру спіймали червоноармійці Сибірської дивізії, які перебували в селі для відпочинку і прийняли його за німецького шпигуна. Це сталося 11 чи 12 березня. Під час його побиття він сказав, що він не німець і просив здати в комендатуру, однак тоді ж помер. Богдана Бандеру поховали на городі Тамари Задираки. Перед похованням мешканці села Піски зняли з нього одяг [41, с. 106].

Відповідно до другої версії, розробленої відповідно до спогадів діячів ОУН–УПА, Богдан Бандера перебував у Чорному лісі на початку 1944 р. Ця розповідь цілком узгоджується зі спогадами колишнього вояка УПА Василя Яцишина. За деякими даними, «Митар» зі своєю дружиною Дарією Цимбалістою і ще кількома повстанцями загинули в бункері 19 грудня 1949 р. в селі Сваричеві Рожнятівського району [20, с. 11–12]. Однак ця версія, ймовірно, недостовірна, оскільки Лавріви, автори спогадів, могли переплутати Богдана Бандеру із Романом Голубом із Коломийщини, який також мав псевдо «Митар», а брат С. Бандери ніколи не був одруженим, тому Дарія Цимбаліста не могла бути його дружиною [19, с. 48].

Найстарша сестра сім'ї Бандер Марта-Марія вступила в ОУН у 1936 р. (Див. Додаток К). Згодом вона очолила районний провід організації Долинської жіночої сітки [27, с. 34]. Як польські, так і радянські репресивні органи здогадувалися про її підпільну діяльність, але достовірними фактами не володіли [50, с. 16]. До Марти Бандери, яка проживала разом з батьком та сестрою Оксаною у с. Тростянці Долинського району, постійно заходили В. Стефанишин і М. Андрусів. Разом вони виготовляли оунівські документи. М. Андрусів писав інструкції для осередків ОУН. В. Стефанишин кожен ніч кудись відлучався, а вдень приймав у домі Марти націоналістичних кур'єрів [18, с. 128–129].

22 травня 1941 р. радянська влада заарештувала сестер Степана Бандери Оксану та Марту-Марію (Див. Додаток Л) [17, с. 130]. Вони були засуджені як «вороги народу» і відправлені на заслання у Красноярський край, їх часто перевозили з одного населеного пункту в інший. На засланні

Марта мала регулярно реєструвати свою присутність у відділі КГБ, її постійно змушували давати підписку, що при спробі втечі вона буде засуджена на 20 років каторги. Марта-Марія та її сестра Оксана від липня 1941 р. до лютого 1942 р. перебували у спецпоселенні в с. Живий Ключ і працювали різноробочими в колгоспі «Серп і молот». Згодом проживали в с. Шуликово, з 1953 р. – у Сухобузино, де працювали на лісорозробках [19, с. 48].

Існували можливості матеріальної підтримки Оксани та Марти-Марії Бандер. Відомий лист прихильниці ОУН Анастасії Мельничук, тітки колишнього крайового провідника «Роберта», до одного із провідників оунівського підпілля в Галичині й Волині 27 березня 1948 р., у якому відображене прохання сестер А. Бандери пошити одяг із лляного полотна [14, с. 40; 15, с. 588]. Із вказівки заступника начальника 2-го Головного управління МДБ СРСР генерал-лейтенанта держбезпеки Єдунова заступникові міністра держбезпеки СРСР генерал-майору Дроздову щодо розробки осіб, котрі матеріально допомагали сестрам С. Бандери, від 7 лютого 1949 р. вказано, що лише від осіб, які проживали в селі Шумково Радянського району Красноярського краю (Мудрикова Григорія Миколайовича, його дружини Анни Федорівни та учасниці ОУН на засланні Башко Олександри Миколаївни) Оксана й Марта-Марія отримали близько 15 тис. рублів та значну кількість посилок [14, с. 101].

У 1953 р. радянські каральні органи привезли Оксану й Марту-Марію до Москви [64, с. 12]. Згідно зі спогадами Оксани Бандери одним із місць перебування у Москві було спецпоселення, де розташовувався восьмиповерховий будинок, який, ймовірно, належав КГБ. Підозри щодо цього підтвердилися після смерті Берії, коли його адміністрація забрала радіо з метою інформаційної ізоляції сестер С. Бандери. Їм пропонували визнати помилковість націоналістичної ідеології, однак вони відмовилися [53, с. 14]. Радянська влада знала про членство Марти-Марії в ОУН і змушувала її признатися в цьому. В Москві була проведена очна ставка її з незнайомим їй

чоловіком, однак обоє підтвердили відсутність знайомства між собою, тому план щодо примусового визнання сестрою С. Бандери провини завершився невдало. Їм також пропонували написати відозву до вояків УПА в обмін на хороше життя в СРСР, однак сестри С. Бандери відмовилися [12, с. 76–78; 39, с. 5].

Після допитів у Москві Марта й Оксана Бандери працювали на різних роботах: на будівництві житлових будинків, вантажниками, в колгоспах, на вирубці лісу, на колії. У період деєталінізації їх зняли з поселення, видали паспорти, дали дозвіл повертатися додому. Однак погіршилося здоров'я Марти, тому сестри не змогли вчасно виїхати в УРСР, а коли Марта одужала, то не змогли отримати дозвіл на виїзд. Пізніше, в 1970-і рр., політв'язням була заборонена прописка в УРСР, і тому сестри С. Бандери залишилися в селищі Сухобузино [18, с. 133; 27, с. 34].

КДБ стежило за діями сестер С. Бандери на засланні. Відоме спецповідомлення УКДБ при Раді Міністрів СРСР за 28 січня 1958 р. про переписку Оксани й Марти-Марії з Володимирою. У листуванні Володимира висловлювала бажання особисто зустрітися з сестрами та повідомляла про життя родини [15, с. 591].

У 1982 р. Марта-Марія померла в селі Сухобузино Краснодарського краю і там була похована. Однак у 1990 р., після повернення Оксани з заслання вона була спочатку перевезена у Собор Святого Юра у Львові, а потім перепохована в Старому Угринові [12, с. 76–79; 49, с. 112].

Сестра Степана Бандери Оксана була офіційно звільнена в 1960 р., але до 1989 р. радянська влада заборонила сестрі Провідника ОУН повертатися в УРСР. Вона після заслання повернулася до сестри Володимири в село Козаківка Долинського району. Її спочатку не приписали, оскільки була відсутня постанова про реабілітацію. Документ був присланий після звернення Оксани Бандери в Івано-Франківську прокуратуру [12, с. 79; 39, с. 5]. Як колишній політв'язень вона відмовилася від грошової компенсації. З 1995 р. Оксана Бандера стала почесною громадянкою м. Стрий на Львівщині.

Указом Президента України Віктора Ющенка від 20 січня 2005 р. вона була нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня [18, с. 134–135].

Ще одна сестра С. Бандери Володимира брала активну участь у громадсько-культурному житті, працювала у товаристві «Просвіта», таємно підтримувала діяльність ОУН–УПА (Див. Додаток М) [26, с. 10]. 23 березня 1946 р. радянська влада заарештувала її в Бориславі з чоловіком Теодором Давидюком, парохом у Голині. Він перебував 2 роки в тюрмі та концтаборі в Мордовії, де помер [12, с. 75]. Володимира Бандера була засуджена військовим трибуналом МВС 7 листопада 1946 р. Таке насильство було значним, оскільки як матір вона була відірвана від шістьох неповнолітніх дітей, найменшому з яких, Миколі, виповнилося тільки 9 місяців. Володимира була вислана в Сибір на десять років каторжних робіт та п'ять позбавлення громадянських прав із конфіскацією майна. Володимира відбувала покарання у Красноярському краю на станції Решоти. Там вона пробула 6 років, працюючи на лісоповалі. Після тяжкої хвороби була переведена до швейного цеху. Згодом усіх політв'язнів-жінок перевели до Казахстану, у табір «Карабас» на розробку кам'яного кар'єру, пізніше направили на цементний завод. Потім Володимирі відправили у Спаський табір смерті в Казахстані, де від каторжних робіт масово гинули в'язні [19, с. 51].

Сподіваючись за допомогою Володимири запобігти націоналістичній діяльності С. Бандери, у 1953 р. КГБ перевело її до Москви в одиночну камеру Лефортової в'язниці і впродовж шести місяців допитувало й шантажувало, а згодом дозволяло побачитися з сестрами Оксаною й Мартою-Марією, привезених із цією ж метою. Не здійснивши своїх планів, КГБ відправило сестер у місця попереднього ув'язнення [49, с. 114; 50, с. 18].

Володимира Бандера отримала звільнення в 1956 р. та ще на три місяці була поселена в Караганді. Тривалий час їй не видавали паспорт і не дозволяли повернутися додому. Коли до влади прийшов Маленков, їй видали паспорт і дозволили повернутися в УРСР. Володимира Давидюк поїхала до

дочки Мирослави в село Козаківку Долинського району. У березні 1995 р. Стрийська міська рада надала Володимирі квартиру для проживання у м. Стрий. Вона померла 11 серпня 2001 р. і похована на Стрийському цвинтарі [18, с. 136–137].

Отже, брати та сестри С. Бандери були членами ОУН або поділяли націоналістичні погляди. Саме їх прихильність до стратегічної мети організації – здобуття незалежності України – зумовила той факт, що вони стали об'єктами репресій з боку гітлерівського та радянського тоталітарних режимів. Однак, незважаючи на репресивні методи з боку радянських та гітлерівських каральних органів, рідні С. Бандери не змінили власних переконань.

Отже, рідні С. Бандери здійснили вагомий внесок в організацію українського націоналістичного підпілля. Зокрема, Ярослава Бандера з Опарівських відіграла значну роль у пропагандистській роботі ОУН, що становило небезпеку для нацистського та сталінського тоталітарних режимів. Саме її моральна підтримка чоловіка стала фактором зв'язків С. Бандери та українського націоналістичного підпілля в умовах ув'язнення Провідника організації в німецькій тюрмі. Саме щасливе сімейне життя було натхненням визвольної боротьби для діяча ОУН.

Героїзмом відзначалася діяльність братів та сестер С. Бандери. Усі вони, поділяючи націоналістичні переконання, стали жертвами радянського та гітлерівського тоталітарного режимів. Методи репресивних дій сталінської влади щодо сестер Провідника ОУН були підступними та провокативними, однак те, що вони не відмовилися від правдивості націоналістичних переконань, свідчить про їх високий рівень моральних цінностей.

РОЗДІЛ 5. БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Біографічний метод на уроках історії є невід'ємною складовою виховання інтелекту та морально-ціннісної орієнтації школярів.

Біографічний метод базується на дослідженні біографій історичних постатей. Антропоцентричність методу означає перебування в центрі уваги персоналій, які вивчаються на уроках історії, у контексті історичних подій. Метою біографічного методу є виявлення ролі особи в історії. Важливою його складовою є дослідження життєвих подій персоналій, а також їх поглядів на певні історичні процеси. Історичні постаті не відображені в сучасній історіографії абстрактно, як це відбувалося в радянській історичній науці, а як суб'єкти певних цінностей та ідей, які можуть конструктивно чи деструктивно впливати на суспільство [29, с. 118].

Оскільки біографічний метод базується на створенні біографій історичних постатей, варто відзначити наявність єдиного алгоритму їх аналізу. Необхідно відзначити обставини народження певної персоналії та відобразити середовище формування особистості. Варто встановити специфіку історичного періоду для з'ясування мотивації діяльності постаті. Невід'ємним компонентом аналізу персоналій є їхня професійна діяльність, що означало їхнє місце в суспільстві. Особливе місце у створенні біографій відводиться участі історичних постатей у ключових подіях та матеріалам, авторами яких вони є. Без одного зі згаданих етапів немає повної картини про персоналії [38, с. 94].

Історичні постаті як аксіологічні носії мали свою чітку позицію щодо реальності, в якій вони проживали. Саме нею вони керувалися в ході своєї діяльності. Персоналії формували ставлення відповідно до власних поглядів. За допомогою біографічного методу бачимо суб'єктивність певних історичних матеріалів, авторами яких є конкретні особи, відповідно до цього дослідники формують цілісну картину того чи іншого історичного періоду. Школярам на уроках потрібно пояснювати, що вказаний фактор зумовлює необхідність іноді доповнити матеріали авторства досліджуваної постаті

іншими видами джерел, щоб сформувати об'єктивне дослідження, оскільки певний період може характеризуватися наявністю антагоністичних груп матеріалів. Тільки так можна зробити висновки про життя певної спільноти, в якій проживала певна постать [38, с. 93].

За допомогою біографічного методу можна визначити вплив історичного процесу на розвиток поглядів персоналій. Вони перебували під різним впливом обставин та інших людей, що визначало їх особистісне становлення. Від характеру середовища залежала подальше життєва доля, формування поглядів, соціальне становище історичних постатей. Важливо те, що на окремих етапах історії формувалися групи людей-однодумців, які діяли разом і належали до єдиної спільноти. Від рівня консолідованості товариств залежали особистісні зв'язки їх членів. Вагомим прикладом в українській історії у вказаному контексті є дисидентський рух, де кожен член був інтегрований у монолітну спільноту, в рамках якої формував свої погляди, однак, окрім цього, до цього персоналій спонукали й особистісні мотиви. Отже, спільноти, об'єднані за національною, соціальною, економічною, елітарною ознакою, формували значний внесок у зміни поглядів конкретних персоналій [29, с. 35].

Кожна епоха відома своїми історичними постатями, які здійснили внесок в історію. Ці особи переживали власне особистісне становлення і формували переконання відповідно до ідей конкретного історичного періоду. Часто вони виявлялися передовими для свого часу, і, навіть якщо вони не реалізовувалися відразу, то згодом отримували оцінку в більш пізні періоди. Відомим у цьому ракурсі є Леонардо да Вінчі, який здійснив проекти багатьох винаходів (літак, повітряна куля, танк), які з певних причин не могли стати реальністю, однак суспільство лише на новітньому етапі історії дало конструктивну оцінку праці митця і вченого. Такі ж досягнення ми бачимо в політиці, економіці тощо. Як бачимо, цінність окремих історичних постатей полягає в можливості створення вагомого потенціалу для наступних поколінь у різних сферах життя [33, с. 51].

На уроках історії шляхом використання біографічного методу можна формувати зацікавлення дітей предметом. Часто історичні персоналії стають для учнів прикладом, що зумовлює подальше особистісне зростання дітей. Школярі сприймають загальнолюдські цінності, носіями яких є історичні постаті, що допомагає їм інтегруватися в суспільство та здійснювати самовиховання особистості. Адекватне сприйняття учнями інформації про персоналій зумовлює їх конструктивну взаємодію з однолітками та вчителями, підвищує рівень їх ментального здоров'я. Часто діти сприймають погляди історичних осіб за власне життєве кредо, що допомагає їм реалізуватися в майбутньому [35, с. 53].

Важливо відзначити також можливі позитивні зміни школярів у результаті уроків історії шляхом використання біографічного методу. Це можна реалізувати шляхом одного з завдань історії – уникнути помилок минулого. Оскільки всі історичні персоналії були людьми в загальному розумінні, всі вони здійснювали прорахунки у своїй діяльності. Завданням вчителя є запобігання негативному прикладу історичних персоналій для учнів, створенням умов для правильного розуміння зв'язку історії як шкільного предмета з життям [38, с. 94].

Із вищенаведеного випливає значний потенціал біографічного методу в навчанні та вихованні дітей на уроках історії. Дидактична мета досліджуваного методу в навчальному процесі полягає в розвитку свідомості учнів та їх інтелекту. Вони повинні засвоїти інформацію про історичних постатей для розуміння специфіки певного історичного періоду. Школярі повинні розуміти взаємовплив історичної епохи та життя персоналій для розуміння факту творення історії людством. Саме тому важливим для учнів є усвідомлення того, що минуле людства було відносинами між живими людьми, а не між певними загадковими абстракціями, як це можна було розуміти з радянських історичних праць [34, с. 8].

Окрім інформаційної складової дидактичної мети важливою складовою використання біографічного методу на уроках історії є хронологічна. Учні

повинні мати уявлення про хронологічні проміжки життя історичних постатей для розуміння контексту епох, у яких вони проживали. Хронологічна орієнтація школярів полягає в засвоєнні інформації про неспотворені факти життя персоналій, що зумовлює підвищення загального рівня знань школярів, а також ціннісного аспекту певної епохи на певній території [65, с. 70].

Ще однією складовою інтелектуального розвитку дітей при використанні біографічного методу є логічна. Вона допомагає вчителю пояснити учням мотиви поведінки історичних персоналій у суспільстві. Це можна зробити за допомогою зв'язків історії з іншими предметами, зокрема, педагогічними науками (біологія, психологія тощо). Також ці причини можуть бути історично обумовленими і мати власну закономірність. Наприклад, бачимо обумовленість політики Адольфа Гітлера не лише особистою ненавистю до євреїв, а й обставинами, які існували в Вермарській республіці в міжвоєнний період. Як бачимо, логічна складова інтелектуального розвитку на уроках історії дає змогу пов'язати долю історичної постаті із загальною специфікою історичного процесу. Це дає змогу розвинути в дітей історичне та критичне мислення [29, с. 119].

Використання біографічного методу на уроках історії дає змогу втілити в реальність розвивальну мету занять. У першу чергу вона є аксіологічною. Вона полягає у формуванні в учнів цінностей відповідно до критичного сприйняття історичних постатей. Вчитель повинен навчити учнів співставляти моральну орієнтацію сучасного періоду з цінностями досліджуваних епох та територій і робити висновки про оцінку певного етапу історії в наш час з аксіологічної позиції. Зокрема, завжди були відмінними оцінки моральних якостей окремих постатей різними цивілізаціями, що треба враховувати в сучасний період [36, с. 5].

Важливим аспектом використання біографічного методу на уроках історії є громадянський. На прикладі окремих історичних постатей бачимо виховання молодого покоління на сучасному етапі. Зокрема, представники

українського національно-визвольного руху XIX – XX ст. вважали за доцільне створити незалежну країну із патріотично налаштованими громадянами, завдяки чому має існувати добробут у державі. Як бачимо, в період російсько-української війни загинуло багато молодих чоловіків, які успадкували національне бачення історії України та вважали своє перебування на фронті громадянським обов'язком перед державою. Із цього приводу можна зробити висновок про формування засобами вивчення історії, в тому числі біографічним методом, політичних поглядів молодого покоління [62, с. 73].

За допомогою біографічного методу на уроках історії формуються міфи щодо певних історичних постатей та політичної історії певного регіону в цілому. Вони відображають ідентичність певної спільноти, яка полягає в протиставленні її з іншими спільнотами. Одним із завдань біографічного методу на уроках історії є виховання національної свідомості школярів, яке відбувається не лише шляхом вивчення історичного процесу, а й залучає до навчального заняття вивчення історичних постатей. Це є актуальним, зокрема, для української історії, оскільки персоналії в радянський період, навіть з історії України, стали предметом пропаганди. В українській радянській історіографії такими постатями стали галицько-волинський князь Данило Галицький, гетьман Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко та ін. На сучасному етапі дізнаємося про історичних персоналій, які замовчувалися в СРСР впродовж тривалого періоду, але здійснили вагомий внесок в українську історію. Отже, історичні постаті в багатьох випадках можуть стати символами певної спільноти, навколо яких вона об'єднується [61, с. 50].

Використання біографічного методу на уроках історії відбувається шляхом застосування різних методик, зокрема, наочності. Необхідною є демонстрація зображень різних історичних постатей, оскільки школярів може зацікавити їх зовнішній вигляд. Цікавою може бути інформація про історію створення зображення. Як приклад візьмемо відомий портрет Тараса Шевченка пізнього періоду його життя. На ньому Кобзар зображений у

чорній шубі, і цей прецедент радянська пропаганда використала при формуванні тези, яка позначає його старим чоловіком, змученим після заслання. Тим не менш, загальновідомим фактом є те, що Т. Шевченко завжди стежив за модою і міг одягнути шубу тільки для примірювання. Як бачимо, сам завдяки самим портретам історичних персоналій школярі можуть дізнатися хоча б декілька цікавих фактів із їх повсякденного життя [60, с. 33].

Біографічний метод на уроках історії можна використати шляхом аналізу доступних історичних джерел. Вчитель може виховати в учнях елементарні вміння герменевтики (тлумачення тексту). Якщо документ стосується певної історичної постаті, то завдяки йому школярі можуть дізнатися про її погляди на певну історичну подію, явище чи процес; ідеї або ставлення до інших персоналій. Детальніше це можна уявити завдяки відображенню «Книги Буття українського народу» – одного із програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, написаний українським істориком Миколою Костомаровим. Оскільки він був одним із діячів українського національного руху XIX ст., в матеріалах висвітлено українську історію та ідею про національне самовизначення українців. Отже, аналіз документів є невід'ємним засобом використання біографічного методу на уроках історії з огляду на можливість ціннісного бачення історії в цілому та життя постатей зокрема [40, с. 230].

Біографічний метод на уроках історії використовується також при роботі в групах. Такий спосіб проведення уроку необхідний для застосування методів інтерактивного навчання, щоб розвивати мовленнєві навички та соціалізацію учнів у суспільстві. Важливо відзначити можливість проведення дискусій, диспутів, дебатів та інших форм роботи в групах для обговорення життя та діяльності історичних постатей. Так на уроках розвивається логічне мислення, адже такі форми роботи передбачають вміння розвивати аргументацію «за» і «проти», що дає змогу узагальнити думки учнів та зробити висновки про загальну картину життя історичних постатей у баченні школярів [33, с. 52].

Для учнів 5–8 класів важливим методом засвоєння інформацію про історичних постатей є асоціативний. При висвітленні нового матеріалу про персоналії на уроках історії для школярів необхідно актуалізовувати попередню інформацію, вивчену із вказаного предмету. Це допомагає розвивати вміння учнів відштовхуватися від знайомої інформації при пізнанні нової. Як бачимо, метод асоціації полегшує сприйняття учнів при вивченні біографій постатей [35, с. 53].

Біографічний метод на уроках історії необхідно використовувати також при даванні домашнього завдання. Це можуть бути реферативні роботи або есе на тему конкретної персоналії. Самостійні роботи учнів допомагають формувати навички роботи з літературою та полегшують засвоєння інформації із певної теми. Школярі за допомогою вказаного методу роботи вчаться самостійно аналізувати події, пов'язані з життям історичних постатей [40, с. 231].

Використання біографічного методу на уроках може відбуватися шляхом перегляду й обговорення фрагментів документальних фільмів, присвячених певним історичним постатям. Відеоролики зумовлюють поповнення знань учнів із історії новою інформацією, а також формують візуальне сприйняття школярами історичної дійсності. Перегляд фільмів може супроводжуватися додатковим коментуванням вчителя історичного процесу, в якому проживала конкретна постать, а після фільмів учні повинні ділитися враженнями й висновками від побаченого. Отже, використання біографічного методу на уроках історії шляхом перегляду документальних фільмів розвиває уяву та полегшує сприйняття історичного матеріалу [36, с. 6].

Біографічний метод на уроках історії може використовуватися шляхом застосування технологій ситуативного моделювання. Вони передбачають ігрові дії учнів, які повинні імітувати певну історичну подію, до якої причетна певна особа. Така форма роботи на уроці виховує фантазію учнів. Найбільш поширеними завданнями є судові слухання, в яких задіюється

максимальна кількість школярів одного класу. Прикладом виконання таких форм роботи є інсценізація організації Нюрнберзького судового процесу над нацистами у 10 класі, у якій повинні відігравати певну роль обвинувачувальна і виправдовувальна сторони. Учні при цьому аргументують «за» і «проти» засудження нацистів до страти. Як бачимо, ігровий засіб використання біографічного методу на уроках історії виховує логічне мислення та здатність вільно висловлюватися [33, с. 52].

Отже, біографічний метод на уроках історії актуалізує інформацію про історичні постаті. Відображення життя та поглядів історичних постатей відповідно до методу відбувається в контексті епохи, оскільки саме вона визначає цінності певних персоналій. Визначення внеску історичних осіб в історію та впливу на них епохи є завданням біографічного методу. Згаданий метод використовується на уроках історії як шляхом залучення інформації про постаті, так і нагадування про їх дослідження в контексті людських цінностей. На заняттях при висвітленні біографій виховуються морально-ціннісна орієнтація та інтелект дітей, реалізуються навчальна, розвивальна та виховна мета занять. При використанні біографічного методу на уроках історії передбачено формування хронологічного, логічного аспектів знань учнів та виховання громадянської й аксіологічної позицій школярів.

РОЗДІЛ 6. МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ НА ПРИКЛАДІ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДИНИ А. БАНДЕРИ

Використання біографічного методу в навчальній та виховній роботі із досліджуваної теми необхідне не лише для формування знань та особистості, а й набуття учнями громадянської компетентності.

Варто передусім відзначити, що шкільна програма з історії України не передбачає надання значної кількості часу про перебіг українського національно-визвольного руху в Галичині та Волині в 1920–1950-х рр. та участь у ньому С. Бандери та його родини, обмежена вивченням проблеми входження до Північної Буковини, Галичини, Волині та Закарпаття до складу іноземних держав (відповідно Румунії, Другої Речі Посполитої та Чехословаччини). Саме тому одним із засобів вирішення вказаного питання є те, що уроки повинні бути більш насиченими та цікавими для дітей та містити акцент на постать С. Бандери та його родини [36, с. 3].

Біографічний метод при проведенні уроків використовується за допомогою організації дидактичних ігор. Зокрема, учні на заняттях можуть грати в ігри «Мікрофон» та «Зіпсований телефон». Перша гра полягає у висловленні дітьми по одному реченню про родину С. Бандери. Зміст гри полягає в тому, що кожне речення має бути продовженням попереднього, таким чином формувати зв'язну розповідь. Така гра формує навички командної роботи, розуміння учнями одне одного та творчість (Див. Додаток Н). Змістом гри «Зіпсований телефон» є передача учнями слів-термінів, які стосуються родини С. Бандери, по ланцюжку, задавання запитань ведучим та надання відповідей школярами у вигляді слова, яке вони почули. При цьому вони повинні усвідомлювати правильність чи неправильність відповідей. Як бачимо, на уроках з вивчення біографії С. Бандери та його родини учні розвивають певний рівень соціалізації, необхідний для їх саморозвитку [40, с. 231].

Власну позицію із досліджуваної теми шляхом використання біографічного методу розвиває дидактична гра «Дерево рішень». Вчитель

може запропонувати зіграти в її видозмінену форму «точка біфуркації», згідно із якою учні повинні відповісти на запитання, що було б, якби певний епізод життя С. Бандери чи його родини склався не так, як він відбувся насправді. Учні усно можуть відповідати на запитання й аргументувати відповідь. Вказана гра розвиває фантазію школярів та здатність приймати нестандартні рішення [48, с. 19].

Із метою поглиблення знань з історії родини Бандери та збільшення рівня зацікавленості дітей предметом шляхом використання біографічного методу можна проводити нестандартну форму уроку. Зокрема, до них належать такі форми занять, які розвивають дослідницькі вміння школярів:

- уроки подорожі в часі;
- уроки-вікторини;
- уроки з використанням інформаційно-комунікативних технологій;
- уроки-екскурсії;
- уроки-КВК;
- навчання учнів проєктної роботи [35, с. 53].

Особистісний розвиток школярів можуть забезпечити уроки подорожі в часі. Учні мають розіграти сцену відвідування сучасною людиною досліджуваного періоду або С. Бандерою чи когось зі членів його родини України у ХХІ ст. Відповідно старшокласники повинні вміти проводити паралелі між розвитком українського національного руху в 1920–1950-х рр. та життям у нашій країні на сучасному етапі. Вони повинні відповісти на запитання, чому могла б навчитися родина Бандер у незалежній Україні або сучасна людина в досліджуваній період. Вказаний урок передбачає розвиток вміння вільно аналізувати історичні події, образного мислення школярів та орієнтації в історичному періоді [34, с. 8].

Уроки-вікторини покликані розширити загальний рівень ерудиції та знань про участь родини С. Бандери в українському національному русі. Для формування громадянської компетентності можна використовувати відому гру «Що? Де? Коли?». Вказана інтелектуальна гра є важливим елементом

перевірки знань з історії і виявляє рівень загальних знань та ерудиції її учасників. Окрім цього, вона показує можливості командної роботи груп учнів: їх злагодженість, підтримку, швидкість спільного прийняття рішень. Оскільки питання можуть стосуватися не лише родини Бандер, а й ОУН у цілому, школярі повинні мати певний багаж знань для наявності відповідей на питання [38, с. 91].

Уроком-вікториною також може бути конкурс на кшталт «Найрозумніший», відповідно до якого вчитель формулює питання, на які учні повинні вказувати відповіді. Він може поділятися на декілька етапів залежно від типу завдань, якими можуть бути тести, міні-проекти чи міні-твори, питання без тестування із короткою відповіддю. Різновидом такого конкурсу може бути поділ класу на дві групи і виявлення групи-переможниці в результаті вікторини. Ця гра допомагає усунути прогалини учнів у знаннях історії [29, с. 22].

За допомогою уроків-екскурсій участь родини Бандер в українському національному русі можна подати у лаконічній і цікавій формі, зокрема, «машини часу» або подорожі населеним пунктом чи регіоном. Вказана форма занять розвиває фантазію школярів, вміння лаконічного висловлювання, образну пам'ять. Завдяки екскурсіям учні мають змогу більш поглиблено ознайомитися із історією родини Бандер [62, с. 190].

Громадянська компетентність шляхом вивчення учнями досліджуваної теми й використання біографічного методу також формується за допомогою уроків-КВК. Така форма занять виховує вміння командної роботи дітей, почуття гумору, повагу до самодостатньої української культури, кмітливості та вміння практичного використання знань зі шкільного предмету [62, с. 191].

Вчителі також повинні стимулювати учнів розвивати проектну діяльність. У старших класах шкіл повинна існувати практика написання наукових робіт про історію родини. Ймовірно, що окремі учні можуть зацікавитися родиною С. Бандери чи українським націоналістичним підпіллям у цілому в зв'язку з можливим існуванням відомостей про участь

родичів у бойових діях українсько-польської війни або хоча б спогадів про події, пов'язані зі становленням ОУН–УПА. Такий тип роботи покликаний виховати сімейні цінності у контексті громадянської компетентності [61, с. 53].

На уроках вивчення становища Галичини та Волині у складі Другої Речі Посполитої рекомендується розв'язування кросвордів. Можна порушити стандартність цього методу розвитку логічного мислення шляхом невідповідності кількості клітинок числу букв кожного слова (перший показник перевищує другий). Запитання повинні стосуватися життя і діяльності С. Бандери та його родини, а відповіді повинні бути одним словом-терміном, що торкається цієї теми. Кросворд повинен складатися так, що кожна відповідь на запитання записується по горизонталі таким чином, щоб відкрити слово, зашифроване по вертикалі, яке також повинне бути в рамках теми [29, с. 105].

Логічне мислення також розвивають ребуси. Школярі повинні відгадати слово-термін, яке зашифроване окремими буквами та малюнками і стосується досліджуваної теми. Така форма роботи допомагає школярам розвивати загальний рівень ерудиції та поглиблювати знання із предмета [35, с. 54].

Важливим прийомом у ході проведення уроку є унаочнення навчання. У контексті досліджуваної теми можна демонструвати дітям портрети родичів С. Бандери, свідоцтва про їх навчання тощо. Варто також здійснювати роботу з картою, адже вона розвиває уявлення щодо розташування населених пунктів, у яких побував Провідник ОУН та його родина. Для школярів також можна за допомогою комп'ютерних технологій проводити презентації з метою розвитку точності й лаконічності в їх висловлюваннях. У цілому унаочнення навчання стимулює розвиток образного мислення в дітей [60, с. 76].

На сучасному етапі проведення занять з історії родини Бандер іноді не обходиться без інформаційно-комунікативних технологій. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства багато дітей не уявляють життя без

комп'ютера, його можна застосовувати на уроках на вказану тему. Робота з інформаційно-комунікативними технологіями передбачає можливість підготовки вчителем та дітьми презентацій у рамках історії родини Бандер, унаочнення проблеми шляхом показу схем, таблиць, уніформи і знаків розрізнення, пояснення біографій визначних діячів українського військового формування із демонстрацією портретів. Разом із формуванням знань про історію родини Бандер робота із комп'ютером передбачає розвиток навичок лаконічного та зв'язного висловлювання школярів. Також необхідно відзначити доступність сприйняття школярів за допомогою вказаного методу [60, с. 77].

Для використання біографічного методу на уроках вивчення родини Бандер рекомендується організовувати роботу у групах, яка може мати дискусійний характер. Клас можна поділити на дві половини, одна з яких повинна відстоювати переконання, що С. Бандера є Героєм України, а друга частина повинна давати аргументи на користь заперечення цього. Один із учнів, призначений вчителем, повинен узагальнити результати вказаної дискусії. Від них залежить оцінка учнів. Робота у групах на таку тему повинна запобігати потраплянню школярів під вплив російської пропаганди [62, с. 120].

При проведенні уроків, на яких може обговорюватися тема родини С. Бандери в національно-визвольному русі 1920–1950-х рр., необхідно проводити зв'язки з життям. Можна акцентувати увагу на участі родичів школярів в українському націоналістичному підпіллі, таким чином підтверджуючи факт існування підтримки ОУН–УПА серед населення України та стосунок ідеологій патріотизму та націоналізму до багатьох українських родин. Як бачимо, вказаний прийом проведення уроку є засобом актуалізації знань із шкільного курсу історії України та протиставлення реальних історичних фактів російським медіа [48, с. 19].

Варто також використовувати метод «Мозковий штурм» при актуалізації знань. Наприклад, можна провести паралель функціонування

ОУН із формуванням загонів хорватських усташів або Ірландської Республіканської Армії, які використовували терористичні методи боротьби за здобуття незалежності своєї країни. Цим можна підтвердити типовість націоналізму для країн Європи ХХ ст. в цілому та виокремити особливості ОУН серед вказаних організацій. Можна згадати також той факт, що походження прізвища Бандера виводиться від слова «прапор», тобто воно вказує на людину із яскраво вираженими лідерськими якостями, що є прикладом формування особистості для сучасних школярів. Можна також при цьому відзначати, що саме Провідник ОУН став символом українського національного руху, так само, як прапор є символом держави [62, с. 121].

Вдалим методом для організації занять із використанням матеріалів досліджуваної теми є проведення бінарного уроку. Тут необхідно застосувати інші наукові дисципліни, окрім історії: біологію, хімію, географію, християнську етику тощо. Знання з біології дають можливість дізнатися про складність таких хвороб, як туберкульоз, ревматизм та тиф. Хімічна дисципліна відповідає на запитання, як саме діють синильна кислота та ціанистий калій. За допомогою географії можна простежити масштабність діяльності С. Бандери та його родичів у національно-визвольному русі 1920–1950-х рр. Шляхом актуалізації знань із християнської етики можна зрозуміти мотиви засудження митрополитом Андреем Шептицьким націоналістичного руху в міжвоєнний період та погляди о. Андрія Бандери на функціонування ОУН. Як бачимо, на основі полі дисциплінарного підходу можемо зробити висновок, що перед родиною С. Бандери були складні випробування, які вона могла подолати завдяки силі волі [29, с. 181].

Рекомендується також проводити виставки. На таких заходах можна виставити портрети та світлини із зображеннями представників родини С. Бандери, уривки з документів, атестати з гімназійного періоду їх життя тощо. Вони свідчать про дотримання родиною Бандер сімейних традицій, ідеї єдності та патріотизму. Саме тому такі виставки мають не лише навчальний, а й виховний характер [65, с. 46].

На уроках з вивчення теми про Галичину й Волинь у міжвоєнний період можна використовувати рольові ігри. Вони можуть стосуватися певної проблематики в контексті матеріалів досліджуваної роботи. Темами рольових ігор можуть стати: «Роль Варшавського та Львівського процесів у становленні громадської думки міжвоєнного періоду в Другій Речі Посполитій», «Родина С. Бандери в період радянських та гітлерівських репресій», «Конфлікт між бандерівцями та мельниківцями» та інші епізоди життя Провідника ОУН. Значення такої гри полягає у покращенні сприйняття дітьми історичного періоду, що знижує ймовірність їх довіри до медійних фейків та російської пропаганди [62, с. 171].

Однією із форм організації виховної роботи можна назвати функціонування пришкільних таборів пластового типу, де проводяться спортивні змагання, навчання історії та орієнтуванню на місцевості, в тому числі по карті. Вказаний захід може допомогти відтворити атмосферу дитинства і юності С. Бандери та спосіб його виховання, відповідно продовжити традицію формування патріотичного покоління в ХХІ ст. шляхом дотримання методів столітньої давності [34, с. 9].

На уроках з досліджуваної теми можна здійснювати спробу проведення нової системи контролю та оцінювання. Вона дозволяє розвивати успіхи дітей у різних видах діяльності, претендує на об'єктивність, оскільки позбавляє вчителя монополії на контроль та оцінку результатів учнів, а також розраховувати не лише на результати, а й зусилля, затрачені дітьми на ту чи іншу роботу [35, с. 54].

Система контролю та оцінювання проводиться в формах зовнішнього контролю, дружнього контролю та самоконтролю. Вчитель оцінює кожну роботу учнів у відповідності з планом і вносить оцінку в діаграму, накреслену під ним. Діаграми вирізаються і наклеюються в щоденник. Вони дуже показові, тому що дитині легко порівняти з її допомогою свої успіхи та успіхи товаришів. Аналізуючи її зовнішній вигляд, діти бачать, у якій галузі потрібно проявити більше зусиль [48, с. 20].

Контроль товаришів потрібний при оцінці практичних робіт учнів, виконаних для одержання атестату. Вчитель разом з учнями, членами шкільного кооперативу слідкує за виконанням практичної роботи та оцінює результат. У шкільний щоденник вклеюється спеціальний знак, що свідчить про отримання атестату [36, с. 6].

Самоконтроль використовується при роботі над виконанням індивідуального навчального плану, а також із робочою картотекою, яка містить картки з відповідями, за якими учні легко самостійно можуть перевірити правильність виконаного завдання [48, с. 20].

Родина С. Бандери – це тема, яку потрібно актуалізувати у плані тематики наукових робіт та завдань на олімпіадах, оскільки Провідник ОУН став символом українського національно-визвольного руху 1920–1950-х рр. Формулювання теми олімпіадних завдань чи наукових робіт може стосуватися не лише біографій родичів С. Бандери, а й українського націоналістичного підпілля в цілому [62, с. 190].

Для формування громадянської компетентності шляхом вивчення досліджуваної теми рекомендується проводити виховні години та виховні заходи на тему «Степан Бандера – символ українського руху». Основною ідеєю їх проведення є виховання патріотизму, релігійності та родинних цінностей. Такі форми роботи можна приурочити до дня народження С. Бандери. Виховні заходи та виховні години покликані розвивати активну громадянську позицію учнів, патріотизм школярів, національну свідомість, здатність протистояти інформаційному медійному вакууму [33, с. 51].

Оскільки шкільна програма не передбачає значної кількості годин, що виділяються на вивчення родини Бандер в українському національному русі 1920–1950-х рр., варто акцентувати увагу на можливості позашкільної роботи. Для цього можна організувати шкільні гуртки та музеї, присвячені історії рідних Провідника ОУН. На гуртках необхідно обговорювати вказану тему з метою формування рекомендацій щодо продовження українського національного відродження в умовах російсько-української війни. Є

необхідність популяризувати діяльність С. Бандери як приклад не лише для школярів, а й дорослих людей. Важливим елементом гурткової роботи є організація конкурсу наукових робіт. Організація музеїв передбачає не лише виставки фотографій, а й формування документації [29, с. 98].

На уроках та шкільних гуртках можна організовувати роботу з історичними документами, оскільки першоджерела дають цінну інформацію про життя родини Бандер, її стосунок до українського національного руху в цілому та націоналістичного підпілля зокрема. При роботі з документами варто порівнювати відомості з джерел з інформацією у шкільних підручниках, аналізувати позицію С. Бандери щодо окупаційних режимів у Галичині й Волині в міжвоєнний період та в УРСР, встановлювати нові факти відносин між рідними Провідника ОУН, що стали однією із причин її консолідації. Робота з документами покликана виховувати критичне мислення учнів та їх дослідницькі вміння, збільшувати рівень знань з досліджуваної теми [62, с. 195].

В умовах формування громадянської компетентності шляхом вивчення історії родини Бандер можна вести стінгазету. Така форма роботи як метод сприяє соціалізації та розвиток норм демократичного співіснування. Стінгазета являє собою чотири колонки, у які учні заносять впродовж тижня критичні зауваження, побажання, пропозиції, результати роботи на уроках, на яких вивчається досліджувана тема. Така форма роботи є способом керівництва колективом і може свідчити про його атмосферу в залежності від об'єму та якості заповнення колонок [29, с. 100].

Отже, форми роботи у школі на досліджувану тему в рамках реалізації біографічного методу дещо виходять за рамки навчальної програми, тому вчителі повинні впроваджувати нові методи зацікавлення згаданою проблематикою. Вони мають опиратися на демонструванні наочних матеріалів, документів, проведенні дидактичних ігор та інших форм колективної роботи, які розвивають логічне й образне мислення, схильність

до спілкування з однолітками, здатність соціалізуватися та вміння аналізувати події.

Навчальні та виховні форми роботи в школі на досліджувану тему передбачають не лише інтелектуальний та особистісний вплив на учнів, а й розвиток громадянської компетентності старшокласників. Завдяки їм формуються патріотичні погляди школярів, їх можливості зацікавлення політичними процесами в сучасній Україні та співставлення їх із подіями 1920–1950-х рр., може відбуватися залучення їх до державотворення у нашій країні та виховання в дусі націоналістичної ідеології.

ВИСНОВКИ

Джерела досліджуваної теми мають значну наукову цінність, оскільки вони є достовірними та інформативними. Писемні документи репрезентують не тільки ділові відносини між родиною Степана Бандери та іншими членами ОУН, а й відображають особистісні відносини між ними; особливо це прослідковується у спогадах. Роль архівних даних полягає в тому, що вони містять унікальні відомості про відносини між рідними Провідника ОУН в організаційних рамках. Це ж саме можемо говорити і про опубліковані документи радянського походження. Шляхом опрацювання джерел можна проаналізувати насильницькі репресивні методи радянських і гітлерівських каральних органів щодо родини С. Бандери, які були типовими для представників українського національного руху в ХХ ст. Сам їх характер відображає негативне ставлення радянської та німецької влади до українського патріотизму. У цілому як у радянських джерелах, так і в спогадах членів ОУН та закордонній пресі бачимо об'єктивне висвітлення фактів.

У наукових працях родина С. Бандери відображається відданою націоналістичним переконанням. У діаспорних працях її діяльність ідеалізується з огляду на високий рівень особистісних якостей рідних Провідника ОУН та українського патріотизму. Ідеалізація відчувається також у сучасних дослідженнях, написаних переважно на основі спогадів представників українського націоналістичного підпілля. На їх думку, вона не випадкова, оскільки родина Бандер, окрім патріотизму, характеризувалася також релігійністю та дотриманням родинних цінностей. У сучасних дослідженнях відзначаємо вдалий вибір С. Бандерою дружини, яка здійснювала значну підтримку його діяльності. Також тут здійснено ґрунтовний аналіз діяльності батька С. Бандери о. Андрія та доведено версію загибелі Богдана Бандери на Херсонщині шляхом використання документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України. У цілому констатуємо, що родина Провідника ОУН у дослідженнях відображена як

консолідована у націоналістичних поглядах, незважаючи на більш помірковані переконання її частини щодо методів боротьби за незалежність України.

Родина С. Бандери мала можливість проводити політичну діяльність у рамках українського національного руху завдяки наставництву батька Провідника ОУН о. Андрія. Розпочавши свою діяльність з участі в політичних партіях, Андрій Бандера долучився до українського національного відродження, яке переросло в національно-визвольні змагання та державотворчий процес у період ЗУНР. Батько С. Бандери взяв безпосередню участь у подіях 1918–1919 рр. і передав свій досвід дітям. Будучи також учасником кооперативного та просвітницького рухів, проводячи священницьку діяльність, о. Андрій сприяв збереженню української спільноти на території власних парохій. Велике значення мала також його прихильність до націоналістичних ідей, що зумовило консолідацію родини Бандер навколо націоналістичного руху.

Якщо аналізувати умови життя родини С. Бандери у міжвоєнний період, то діяльність о. Андрія була найважливішим фактором виховання в його дітях патріотичних, релігійних та сімейних цінностей, навколо яких вони гуртувалися. С. Бандера та його брати і сестри свідомо обрали ідеологію націоналізму як кредо українського національно-визвольного руху. На прикладі дитинства та юності дітей А. Бандери бачимо прагнення до відновлення традицій української спільноти.

Оскільки ідеологія націоналізму передбачала здобуття незалежності України, С. Бандера в рамках діяльності ОУН у 1930-і рр. дотримувався антипольського спрямування. Як референт пропаганди організації він проводив організаційну і пропагандистську діяльність, спрямовану на популяризацію українського національного руху та дискредитацію національної політики в період Другої речі Посполитої. Важливим напрямом активності С. Бандери став також військовий вишкіл членів ОУН, спрямований на реалізацію перспектив національно-визвольної боротьби в

подальшому. Одним із тактичних напрямів реалізації націоналістичної стратегії був індивідуальний терор проти керівних державних діячів Другої Речі Посполитої. Навіть у період перебування у в'язниці С. Бандера не був відірваний від національно-визвольного руху, оскільки володів інформацією про становище в Галичині й Волині та контактував із представниками ОУН.

У період Другої світової війни основним завданням С. Бандери було протистояння гітлерівській та сталінській агресії, що вирішувалося на вищому організаційному рівні ОУН. Німецький та радянський режими здійснювали всі можливі методи для нейтралізації українського національного руху та дискредитації українського націоналізму, однак українське націоналістичне підпілля змогло ефективно боротися проти них впродовж тривалого періоду. Бачимо, що перебування у німецькому концтаборі не змінило переконань Провідника ОУН щодо стратегії організації. Після Другої світової війни основною перешкодою вирішення завдання українського національного руху залишалася радянська тоталітарна система, що впродовж тривалого періоду шукала шляхи фізичного знищення С. Бандери. Тим не менш, розголос навколо справи вбивства Провідника ОУН став одним із засобів дискредитації СРСР.

Діяльність родини Бандери, як і самого Провідника ОУН, відзначалася героїзмом і прихильністю до націоналістичних переконань. На прикладі Ярослави Бандери з Опарівських бачимо їх формування в період дитинства та юності. Відзначаємо високий рівень активності дружини С. Бандери в рамках членства в ОУН. Значним досягненням її в національному русі була моральна підтримка чоловіка у всіх його життєвих обставинах. Факти життя Ярослави Бандери з Опарівських дають змогу констатувати про її небезпеку для радянського тоталітарного режиму. Після смерті С. Бандери його дружина залишалася представницею українського національного руху.

Важливе значення в українському національному русі відіграли й брати та сестри С. Бандери. Діяльність частини з них в ОУН мала певну роль в організаційних аспектах розвитку українського націоналістичного підпілля.

Усі рідні Провідника організації залишалися прихильниками ідеології націоналізму, незважаючи на методи гітлерівських та сталінських репресій, які були типовими для учасників українського національного руху.

Вивчення родини Бандер на уроках історії неможливе без використання біографічного методу, який спрямований на вивчення історичних постатей у контексті епохи. Метод передбачає аналіз персоналій за певним алгоритмом відповідно до відображення життя та поглядів історичних осіб. За допомогою біографічного методу можна визначити місце постатей в історичному періоді, в якому вони проживали, а також їх вплив на подальший хід історії. Вагомим для пояснення інформації про персоналій є аксіологічне підґрунтя, оскільки історія є сукупністю фактів взаємин між людьми та втілення в них людських цінностей. На уроках історії використання біографічного методу важливе з огляду на досягнення дидактичної (інформаційної, логічної) та виховної (аксіологічної та громадянської) мети.

У рамках реалізації біографічного методу при вивченні родини Бандер має відбуватися впровадження нових педагогічних методів в організацію навчального процесу. Вони та виховні форми роботи виховують всебічну особистість старшокласників. Насамперед форма проведення уроку не повинна обмежувати кругозір школярів. Для цього вона повинна опиратися на міждисциплінарний підхід для виховання ерудиції школярів. Невід'ємною складовою розвитку особистості на уроках, де вивчається становище Галичини, Волині, Північної Буковини та Закарпаття в міжвоєнний період, є організація ігрової та художньо-самодіяльній форм навчання, що розвиває вміння командної роботи, адаптації та соціалізації в суспільстві. Унаочнення матеріалів на вказану тему дає змогу запобігти впливу російської пропаганди на свідомість дітей. Позакласні форми роботи розвивають дослідницькі вміння школярів. У цілому вказана тема є прикладом формування патріотичних якостей громадян України для сучасного покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Вінтоняк О. Про Авшвіц і як загинув Василь Бандера *В боротьбі за Українську державу : есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни* / ред. М.Г. Марунчак. Вінніпег, 1990. С. 299–306.
2. Вінтоняк О. Про Авшвіц і як загинув Василь Бандера *Гомін України*. 2010. №40 (3380). Рік LXII. С. 7.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13, Спр. 372. Т. 20. 03.01.1945 – 04.01.1945. Арк. 204–205. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22136> (дата звернення: 07.12.2024).
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13, Спр. 372. Т. 32. 07.11.1944. Арк. 250–251. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23044> (дата звернення: 07.12.2024).
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13, Спр. 372. Т. 37. 30.06.1941 – 09.04.1945. Арк. 245–247. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23261> (дата звернення: 07.12.2024).
6. Климишин М. Слідство у справі смерті Олекси Бандери *Климишин М. В поході до волі : спомини*. Торонто, 1996. Т. 2. С. 112.
7. Кук В. Родина Опарівських *Визвольний шлях. Суспільно-політичний науковий і літературний місячник*. 1999. Кн. 10 (619). Річник LI. С. 1228–1240.
8. Мірчук П. У німецьких млинах смерті. Спомини з побуту в німецьких тюрмах і концлагерях 1941–1945. Нью-Йорк – Лондон : Український Союз Політичних В'язнів, 1957. 236 с.
9. ОУН в 1941 році: Документи. В 2-х ч. Ч. 1 / Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. 336 с.
10. Провід Організації Українських Націоналістів. сл. пам. Ярослава з Опарівських Бандера *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і*

- науково-літературний місячник*. 1977. Кн. 10 (355). Річник XXX. С. 1126.
11. Степан Бандера 1909–1959–1989: збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери / Світовий український визвольний фронт. Торонто; Нью-Йорк; Мюнхен; Лондон; Мельбурн, 1989. 80 с.
 12. Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / Записи та упоряд. Г. Дем'яна. Л. : Афіша, 2006. 568 с.
 13. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 1. К. : ПП Сергійчук М.І., 2009. 680 с.
 14. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 2. К. : ПП Сергійчук М.І., 2009. 640 с.
 15. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Т. 3. К. : ПП Сергійчук М.І., 2009. 648 с.
 16. Яцишин В. Залишуся навіки темним, але бандерівського архіву не покажу : спогади колишнього повстанця В. Яцишина про Степана Бандеру, його рідних і друзів-сподвижників та послідовників зі Старого Угринова та Бережниць Калуського району Івано-Франківської обл. / В. Яцишин; записав Г. Дем'ян *Визвольний шлях*. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1999. Кн. 10 (619). Річник LI. 1260–1272.

Монографії

17. Арсенич П.І. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті: до 65-річчя створення УПА. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2007. 216 с.
18. Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с.
19. Бандерівський край. Батьківщина Бандери / автор-упоряд. Т. Федорів. Старий Угринів, 2007. 116 с.
20. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. К. : КМ-Букс, 2018. 480 с.

21. Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. К., 2005. 332 с.
22. Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. К., 2008. 415 с.
23. Кентій А.В. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 рр.). К. : Інститут історії України НАН України, 1998. 200 с.
24. Мірчук П. Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовости. Нью-Йорк – Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга визволення України, 1961. 159 с.
25. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2006. 496 с.
26. Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2008. 110 с.
27. Семаньків І. Перемогла ідея: книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН–УПА на Калушині. Калуш, 2002. 331 с.
28. Степан Бандера, родина та його соратники. Туристичний путівник. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 64 с.
29. Формування змісту профільного навчання: теоретико-методологічний аспект: кол. монографія / авт. кол.: Г.О. Васьківська, В.І. Кизенко, С.В. Косянчук, О.В. Барановська та інші; за наук. ред. д-ра пед. наук Г.О. Васьківської. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 260 с.

Статті

30. Арсенич П.І. Маловідомі сторінки з життя родини Бандерів *Степан Бандера – символ нації: матеріали наукової конференції, присвяченої*

- 90-річчю від дня народження Провідника ОУН Степана Бандери. Івано-Франківськ : Галичина, 1999. С. 27–35.*
31. Батько і його сини *Галичина. Газета Рад народних депутатів Івано-Франківської області*. 1991. №2 (161). С. 6.
 32. Батько і його сини *Галичина. Газета Рад народних депутатів Івано-Франківської області*. 1991. №3 (162). С. 6.
 33. Башкір О.І. Форми виховної роботи класного керівника в закладах загальної середньої освіти *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. №68. Т. 1. С. 50–54.
 34. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: лінії зіткнення та розмежування *Рідна школа*. 2016. № 8–9. С. 8–10.
 35. Гуцан Л.А. Компетентнісний підхід у сучасній освіті *Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів*. Київ: ПП «Фірма «Гранмна», 2013. С. 52–56.
 36. Журба К.О. Сучасні форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи у позакласній діяльності. С. 1–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709854/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%20%D0%86%D0%9F%D0%92%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D0%9D.pdf> (дата звернення: 12.12.2024).
 37. Дзюбан Р. Звідки походить рід Степана Бандери : генеалогічна розвідка *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. 1999. Кн. 10 (619). Річник LII. С. 1162–1178.
 38. Журба К.О. Активні та інтерактивні форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи у позакласній діяльності *Інноватика у вихованні*. 2017. Вип. 6. С. 90–99.

39. З когорти незламних / життєпис написано зі слів п. Оксани Бандери; записала Анна Рудник *Шлях перемоги. Всеукраїнський тижневик*. 2007. Ч. 51 (2792). С. 5.
40. Калита Н. Організаційні форми навчання: історія та сучасність *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 229–234.
41. Ковальчук В. Доля Богдана – рідного брата Степана Бандери *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2010. Вип. 16. С. 102–107.
42. Коляда І. Степан Бандера: кохання, родина. Штрихи до портрета: науково-популярний нарис. До 110-річчя від дня народження та 60-річчя трагічної загибелі / І. Коляда, С. Борчук *Історія в рідній школі*. 2019. №3. С. 26–38.
43. Кочержук М. Ярослава, дружина Степана Бандери, та її коломийські канікули *Дзеркало медіа*. 2024. 13 січня. URL: <https://dzerkalo.media/news/yaroslava-drujina-stepana-banderi-ta-ii-kolomiy-ski-kanikuli> (дата звернення: 12.12.2024).
44. Лесів С. З життя славетної родини *Краєзнавець Прикарпаття*. 2008. №12. С. 6–11.
45. Липовецький С. На прізвище Бандера *Україна молода. Щоденна інформаційно-політична газета*. 2008. №129 (3403). С. 6.
46. Мизак Н. Родина Бандерів *Шлях перемоги. Всеукраїнський тижневик*. 2004. Ч. 23 (2610). С. 15.
47. Музиченко Я. Звільнення Аушвіца *Україна молода*. 2008. № 108 (3382). С. 12–13.
48. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.
49. Пастух Р. Родина Степана Бандери *Корона Данила Галицького : вибр. статті, нариси, інтерв'ю, рецензії, есеї*. Дрогобич, 2005. С. 100–116.

50. Родина Бандерів *Бандерівський край* : культурно-просвітній краєзнавчий альманах. Ч. 3–4 : Степан Бандера і його родина / авт.-упоряд. Т. Федорів. Старий Угринів, 2000. С. 4–26.
51. Родина Бандерів (історичні довідки) / упоряд. Б. Яневич *Бандерівський край. Культурно-просвітній краєзнавчий альманах*. 2007. Вип. 9. С. 8–11.
52. Родини Бандер і Шухевичів теж були просвітянами / спілкувався П. Антоненко *Слово Просвіти. Міський культурологічний тижневик*. 2008. №52 (481). С. 5.
53. Тамкова О. Таємниці родини Степана Бандери *Експрес*. 2013. 3–10 січня (№1). С. 14.
54. Федорів Т. Брати Степана Бандери Василь і Олександр – жертви нацизму *Бандерівський край. Культурно-просвітній краєзнавчий альманах*. 2002. Вип. 7–8. С. 22–23.
55. Федорів Т. З вірою в Бога і Україну : про батька Степана Бандери – о. Андрія Бандеру і його родину *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. Кн. 10 (619). 1999. Річник LII. С. 1178–1182.

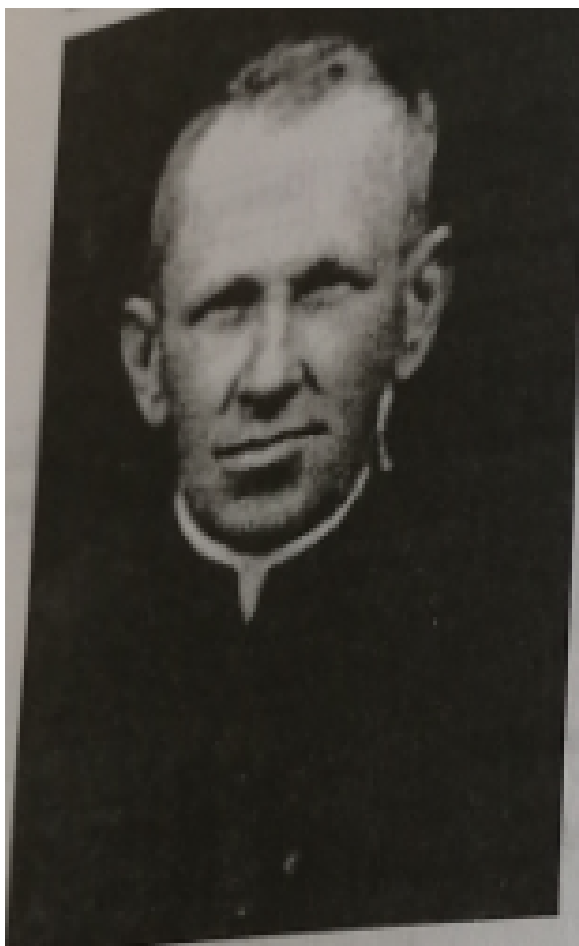
Довідкові видання

56. Батьківщина Степана Бандери. Пам'ятні місця Старого Угринова. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 30 с.
57. Енциклопедія Сучасної України. Т. 2: «Б» – «Біо» / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. 872 с.
58. Життя і чин Степана Бандери : до 100-річчя від дня народження : бібліографічний покажчик / упр. культури Івано-Франківської ОДА; Івано-Франківська держ. ОУНБ ім. І. Франка; уклад. І. Боднарчук; відп. за вип. Л. Бабій. Івано-Франківськ, 2008. 48 с.

59. Когут М. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник. Калуш, 2006. 234 с.
60. Манчуленко Л.В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. 240 с.
61. Методика виховної роботи. Практикум : навчально-методичний посібник для студ. пед. ун-тів / кол. авт.; ред. О.О. Лаврентьєва. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. 102 с.
62. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К. : Генеза, 2006. 328 с.
63. Степан Бандера (1 січня 1909 – 15 жовтня 1959) : біобібліогр. показ. / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Бібліотека ; укладач Р.Д. Кивацька; редактор Н.М. Рішаві; рецензенти: В.І. Ільницький, М.В. Романюк; відп. за випуск І.М. Розлуцький. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2019. 152 с.
64. Степан Бандера : 90 років з дня народження. Л. : Галицька Видавнича Спілка, 1998. 16 с.
65. Твердохліб Т.С. Педагогічна майстерність класного керівника в організації виховної роботи: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В.І. Лозової. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. 156 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Портрет Андрія Бандери

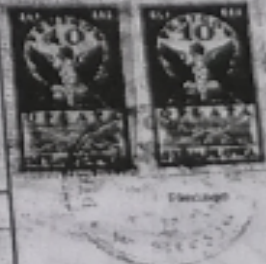

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 8–21.

Додаток Б. Гімназійне свідоцтво Степана Бандери

Państwowe gimnazjum w *Strypu (zastęp główny)*
 L. *2* Oddziału *ukraińsko-żydowskiego*

Świadectwo roczne
Bandera Stefan
 urodzony dnia *1 stycznia 1909* w *Ukrainie* dyplomował *Katolic*
 religii *gr.-kat.* uczeń klasy *przemyślej* *B* otrzymuje za rok
 szkolny *1919/20* następujące świadectwo roczne:
 Zachowanie się: *dobry*

Postęp w przedmiotach nauki		Wynik ogólny
Przedmiot	Postęp	
w nauce religii	<i>bardzo dobry</i>	Do klasy następnej / usdolniony
w języku polskim (jako wykład)	<i>dobry</i>	
w języku łacińskim	<i>dobry</i>	
w języku greckim	<i>dobry</i>	
w języku niemieckim	<i>dobry</i>	
w języku rosyjskim	<i>dobry</i>	
w języku rumuńskim	<i>dobry</i>	
w historii	<i>dobry</i>	
w geografii	<i>dobry</i>	
w matematyce	<i>dobry</i>	
w historii naturalnej	<i>dobry</i>	
w fizyce i chemii	<i>dobry</i>	
w gospodarstwie rolnym	<i>dobry</i>	
w rysunkach odręcznych	<i>dobry</i>	
w kalliigrafii	<i>dobry</i>	
w gimnastyce	<i>dobry</i>	
Przedmiot dodatkowy		

2 opuszczonych godzin szkolnych *43* nie usprawiedliwił
 Od opłaty szkolnej — był uwolniony.

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 51.

Додаток В. Степан Бандера на початку 1930-х рр.

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 74.

**Додаток Г. Посвідчення Степана Бандери в період перебування в
Німеччині**

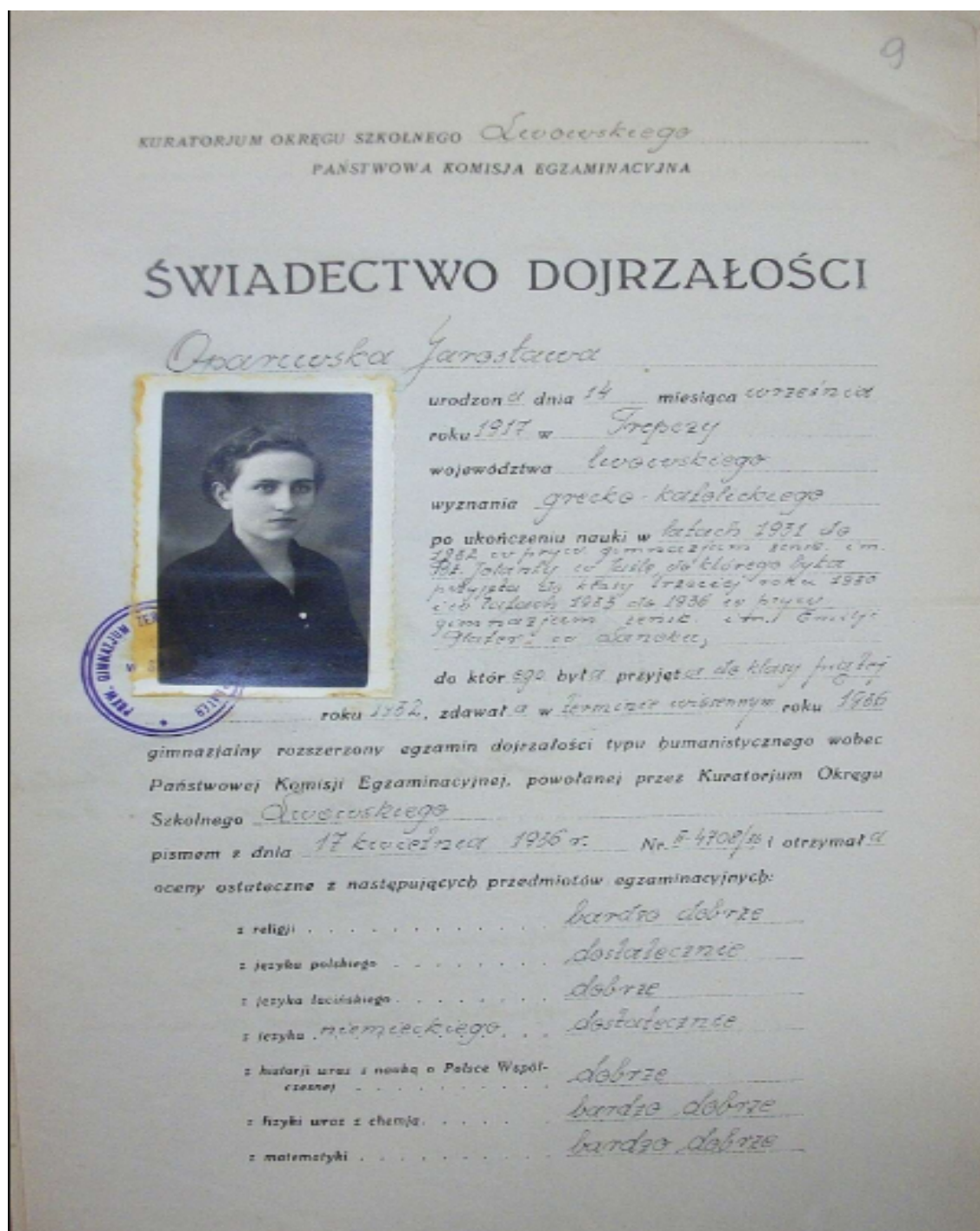
Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 85.

Додаток Д. Ярослава Бандера з Опарівських, дружина Степана
Бандери

Джерело: Кочержук М. Ярослава, дружина Степана Бандери, та її коломийські канікули *Дзеркало медіа*. 2024. 13 січня. URL: <https://dzerkalo.media/news/yaroslava-drujina-stepana-banderi-ta-ii-kolomiyski-kanikuli> (дата звернення: 12.12.2024).

Додаток Е. Гімназійне свідоцтво Ярослави Опарівської

Джерело: Кочержук М. Ярослава, дружина Степана Бандери, та її коломийські канікули *Дзеркало media*. 2024. 13 січня. URL: <https://dzerkalo.media/news/yaroslava-drujina-stepana-banderi-ta-ii-kolomiyski-kanikuli> (дата звернення: 12.12.2024).

Додаток Ж. Олександр Бандера

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 112.

Додаток 3. Василь Бандера

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 115–119.

Додаток І. Богдан Бандера

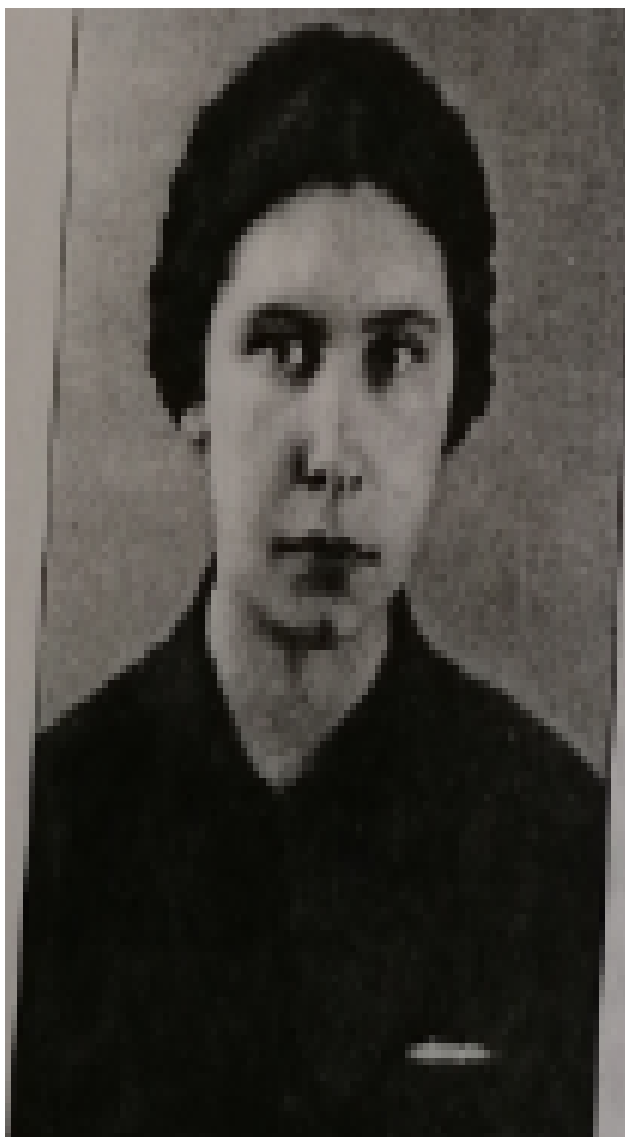
Джерело: [Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 126.

Додаток К. Марта-Марія Бандера

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 129.

Додаток Л. Оксана Бандера

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 130–133.

Додаток М. Володимира Бандера

Джерело: Арсенич П.І. Степан Бандера та його родина / П.І. Арсенич, Г.В. Бурнашов, Б.Й. Яневич. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 368 с. С. 135.